

NR I 2006

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktionskommitté

Docent Peter Carelli, Lund
Universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, redaktör
Stadsarkivarie Göran Larsson, Lund
Docent Sten Skansjö, Lund
Professor Anna Christina Ulfspärre, Lund

Innehåll

	Sid.
Lars Larsson: Till ära för människor och gudar! Ett trätempel från Uppåkra	1
Kent H Hansen: Skånska fideikommiss Studie av de skånska fideikommissens bildande 1725–1800	12

Till ära för människor och gudar!

Ett trätempel från Uppåkra

Av Lars Larsson

Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet

Uppåkra i sydvästra Skåne har sedan utgrävningarna inleddes år 1996 visat sig rymma den mest omlämnade järnåldersbebyggelsen när det gäller bosättningsyta och användningstid i Sydsverige. Här förekommer lämningar efter en centralplats vad avser hantverk och handel, men också ett centrum för kult och ceremonier. En förhållandevis liten byggnad uppfattas genom sin märkliga konstruktion och sitt ovanliga fyndinnehåll ha fungerat som ett kulthus. Det har försetts med en kraftig överbyggnad och rymmer en nedläggning av en bägare och en glasskål liksom av ett 100-tal s.k. guldgubbar. Byggnaden har uppförts omkring 200 e. Kr. och har byggts om i sex närmast identiska stadier innan den övergavs på 800-talet.

Inledning

Uppåkraboplatsen, belägen fem kilometer söder om Lund, har genom de undersökningar som inleddes 1996 visat sig vara den största, fyndrikaste och sannolikt den mest långvariga av funna sydsvenska bosättningar från järnåldern, vilket har framgått av tidigare presentation (Larsson & Hårdh 1998; Larsson 2002a). De arkeologiska undersökningarna under de första åren rörde sig närmast om »titthålsarkeologi» för att få en inblick i lagerförhållanden och anläggningsformer inom olika delar av den ungefär 40 hektar stora boplatsen.

Fynden liksom de olika anläggningarna visar att bebyggelsen inleddes omkring 100 f. Kr. och att platsen övergavs cirka 1000 e. Kr. (Larsson 2002b; Hårdh 2001). Att tala om en boplat i det sammanhanget är att nedvärdera platsens funktion. Åtminstone under dess senare användningstid rör det sig snarare om en form av stadsbildning.

Mer omfattande utgrävningar inleddes 1999, och genom sponsormedel från Tetra Pak blev det möjligt att genomföra ett flerårigt grävningsprojekt på platsen med inledning år 2000.

Sedan 2001 har arkeologiska undersökningar utförts inom en central del av boplatsen. (Fig. 1). Anledningen till att just denna yta valdes för utgrävning var att den utgjorde en av minst fyra koncentrationer av kultur-lager och fynd som kunnat beläggas genom systematiska borrhningar samt metalldetektor-sökningar. Vid dessa sökningar påträffades ett betydande antal föremål av ädelmetall, de flesta av hög kvalitet, som antydde att en storgård tillhörde de styrande på platsen kan ha varit belägen här. Vid avsökning av markytan påträffades också flera skärvor från glasbägare. Kärlet av glas har tillhört boplatsens ledande grupp och antyder att man inom detta område skulle finna deras residens.

Flera husgrunder påträffades, tyvärr var flertalet dåligt bevarade. Jordberedning under århundraden har mer eller mindre förstört många ytnära lämningar av bebyggelse daterad till vendeltid och vikingatid (550–1050 e. Kr.). Det var dock möjligt att identifiera hus av olika storlek från denna tid, och vissa hade rymt både ugnar och vävstolar. Även stenläggningar, som kan vara stenlagda ytor utanför husen, samt delar av vägar mellan gårdarna påträffades. På grund av kultur-

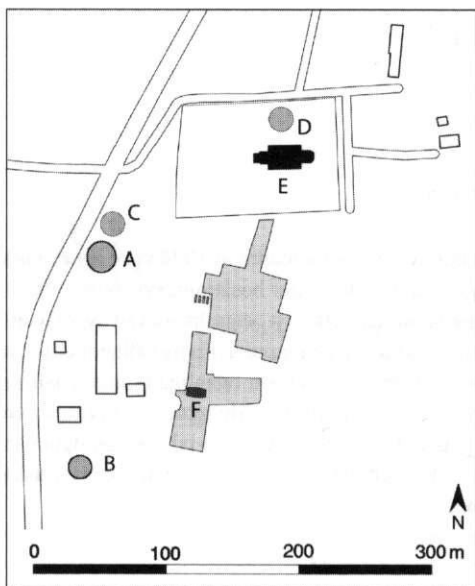

Fig. 1. Plan över Uppåkräfyndplatsen med läget för det aktuella huset. Befintliga högar (A–B) och påvisade högar (C–D) liksom kyrkan (E) är markerade. Kulthuset markeras i södra delen av bilden (F).

lagrens omfattning, i vissa partier har de en tjocklek av mer än en meter, blev det inte möjligt att gräva djupare schakt inom mer än mycket begränsade ytor.

En märklig konstruktion

En tydlig hustomt uppmärksammades omedelbart under matjorden inom den södra delen av den avschaktade ytan. Den bestod av ett golv i gul lera som omgavs av väggrännor. Då de var fyllda med sotfärgad jord var de lätta att följa. Huset var 13 x 6,5 m stort, ett förhållandevis litet hus för att vara från järnåldern. Det var försett med tre ingångar, två på den södra samt en på den norra långsidan, och taket hade burits upp av två par av inre stolpar (Larsson & Lenntorp 2004) (Fig. 2). Den begränsade storleken, men med mycket breda väggrännor och stora markeringar efter stolpar var liksom de tre ingångarna något som helt avvek från vad vi känner till om hus från järnåldern.

Innan utgrävningen inleddes genomfördes en sökning med metalldetektor över husgolvet. I husets mittparti gav detektorn ett mycket kraftigt utslag. Då vi försiktigt penslade bort golvlagret framträdde därunder partier med förgyllning liksom skärvor av glas. En stor klump jord togs upp i sin helhet, och vid frampreparering inomhus framgick att den tidigare uppmärksammade förgyllningen tillhörde en bägere i brons och silver med tydligt avsatt fot helt i silver (Fig. 3). Bägaren

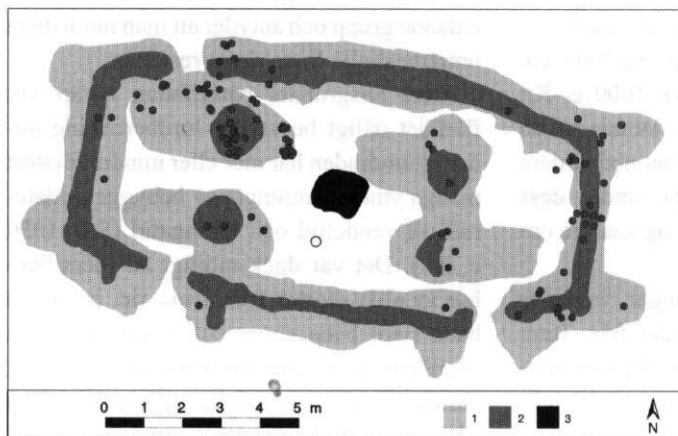

Fig. 2. Plan av huset. 1: väggrännor, 2: takbärande stolpar och väggar, 3: hård. En bägere i brons och silver samt en glasskål hade nedlagts under golvet vid cirkeln söder om härden. Prickarna markerar lägen för guld-gubbarna.

Fig. 3. Till höger glasskål i s.k. överfångsteknik, skala 1:3. Nedtill bägere i brons och silver med dekorerade band i tunt guld, skala 1:2. Föremålen påträffades tillsammans under golvet till den näst yngsta husfasen. Foto Bengt Almgren.

var försedd med flera band av tunt guld med dekoration i vilken huvuden och kroppar från människor, ormar och hästar är sammanflätade (Hårdh 2004). Bägaren är unik, men kan mycket väl vara framställd i Uppåkra. En bredmynnad glasskål med två lager glas i s.k. överfångsteknik hade lagts ned invid bägaren (Fig. 3). Det övre blåfärgade lagret har slipats bort så att ett lotusmönster på buken och en bård invid mynningen framträder (Stjernquist 2004 b). Sannolikt har skålen tillverkats i området norr om Svarta havet. Såväl bägere som skål torde kunna dateras till omkring 500 e. Kr. Dessa båda föremål, nedlagda invid varandra under lergolvet, antydde att huset haft en mycket speciell funktion. Vi stod inför ett hus av tidigare okänd utformning och med okänt innehåll.

Utgrävningen sträckte sig över totalt tre säsonger då det visade sig att huset hade haft flera föregångare med ytterst invecklad lagerföljd. Hela sex olika etapper av husombyggnad kunde urskiljas (Larsson & Lenntorp 2004). Därtill fanns lämningar av ett äldre hus, med något avvikande utformning, liksom av ett yngre hus, så tillsammans minst nio husstadier.

Huset i minst sju byggnadsetapper har haft en märklig utformning. Med så många ombyggnader är det inte så konstigt att hålen för de takbärande stolparna är ovanligt stora då de har satts om flera gånger. Men stolparna har varit nedgrävda till nästan två meters djup, vilket kan betecknas som extremt för ett så litet hus. Stora stenar hade förankrat stolparna och avståndet mellan stenarna visade att stolparna haft en diameter på 70 cm. Även väggrännorna i vilka väggplan-korna varit nedsatta har varit ovanligt djupa – upp till en meter. Avtryck i rännornas botten visar att väggen bestått av kluvna stockar. Därtill har det funnits stolpar i alla fyra hör-

nen och dessa har haft en dimension som motsvarar den för de takbärande stolparna. Utanför husets sydvästra ingång fanns spår efter stolpar som visar att det här funnits en form av förhall eller överbyggnad. Hela konstruktionen är kraftigt överdimensionerad för ett hus på 13 meter!

Fynden i huset

Vid den fortsatta utgrävningen påträffades flertalet föremål i fyllningen för stolphålen och väggrännorna. Fynden visar en märklig sammansättning. Här ingår ett drygt hundratal exemplar av s.k. guldgubbar, små tunna guldbleck av ett halvt frimärkes storlek med människoframställningar (Watt 2004) (Fig. 4). Benämningen är inte särskilt tillämplig i detta fall då flera uppvisar kvinnor. Här framträder män i lockigt hår och koltliknande dräkter medan andra har fotsida kläder. En mansfigur har försetts med en halsring i form av ett tunt guldband som virats runt halsen (Fig. 5). Kvinnor uppträder i konstfärdiga håruppsättningar med mantlar fastsatta med stora smycken. Samma motiv uppträder i några fall på två och upp till åtta guldbleck. De flesta uppvisar enstaka människoavbildningar, medan ett fåtal är försedda med ett motiv som framställer en man och en kvinna. Ett mindre antal är inte stämplade motiv utan utklippta ur tunt guldbleck, bl.a. en naken man med markering av en bred halsring och ett bälte. I några fall kan konstateras att »gubbarna» är stämpelidentiska med dem från den stora och fyndrika boplatsen Sorte Muld på östra Bornholm (Watt 1992) och Lundeberg, en tidig handelsplats på östra Fyn (Thomsen et al. 1993). Detta är ett av flera exempel på att det förekommit täta kontakter mellan de ledande familjerna runt södra Östersjön.

Mindre bitar av guld i form av fragmentariska tenar och trådar framkom också. Några hade en form som ett upp och nedvänt Y och

Fig. 4. Guldgubbe från huset. Skala 8:1. Foto Bengt Almgren.

Fig. 5. Guldgubbe med markerad halsring. Skala 5:1.
Foto Bengt Almgren.

kan ha varit en enkel framställning av människa (Larsson & Lenntorp 2004). Sådana är kända i trä från offerplatser under tidig järnålder (Capelle 1995). Några guldforemål, mindre än en centimeter stora, visar på att det använts märkliga foremål i huset. Ett sådant är en liten rätväggig skål full med små gulddroppar (Larsson & Lenntorp 2004). En liten stång på undersidan visar att den varit fäst vid ett underlag. Den bästa motsvarigheten till detta foremål är de figurer i form av människo- och djurhuvuden liksom mera abstrakta former som uppträder mellan ringarna på de välkända breda halskragarna från folkvandringstid (400–550 e. Kr.) (Holmqvist

1980). En liten del kan ha fallit av en sådan halsring och inte uppmärksammats.

Delar av tjocka trådar eller sönderklippta foremål har varit råmaterial i guldhantverket. Spår av guld på insidan av deglar visar att tillverkning av foremål i ädelmetall förekommit i huset eller dess omedelbara närhet. Fragment av glaspägare (Stjernquist 2004 a), glaspärlor och en dörring av järn ingår bland fynden. Den senare är försedd med fyra knoppar samt krampan, som av formen att döma varit fäst vid en nästan sju centimeter tjock dörr (Larsson & Lenntorp 2004). Liknande ringar förekommer i medeltida kyrkodörrar. Av järnringens fyndläge framgår att sedvänjan med dörringar kan följas tillbaka i järnåldern (Ödman 2003). Den bevarade krampan visar därtill att ringen suttit i en dörr tjockare än någon medeltida kyrkodörr!

Husets form liksom fynden tyder på att det haft en alldeles speciell användning. Bägaren och glasskålen antyder att man i huset mött gäster med en välkomstskål. Innehållet kan ha varierat, det var nog den ceremoniella handlingen att bjuda gästerna välkomna som var av störst betydelse. Med en skål beseglades därtill eder eller överenskommelser (Enright 1996). I detta sammanhang kan dörringen också ha haft betydelse. Genom att hålla i en sådan fick ett uttalat åtagande eller en överenskommelse större betydelse. Dryck kan också ha haft en viktig plats i blot, dvs. offerhandlingar som kan ha utförts i huset.

Guldgubbar liksom stämplor för dylika, har tidigare påträffats inom Uppåkraboplatser (Watt 2004). Fyra stämplor har identifierats vilket är det största kända fyndmaterialet från en plats i Skandinavien. På dessa förekommer scener där kvinnor bär fram bägare liksom män som dricker ur dessa. Märkligt nog, med tanke på fynden av metallbägare och glasskål i huset, uppträder bägarmotivet på guldgubbarna från huset endast en enda gång. Intressant att notera är också att moti-

ven från stämplarna inte förekommer på en enda guldgubbe från det aktuella huset.

De flesta guldgubbarna påträffades i direkt anslutning till den nordvästra takbärande stolpen samt i väggrännan i närheten av denna stolpe samt invid den östra gaveln (Fig. 2). Trots att guldgubbar uppträder på platser med karaktär av centralplatser vet vi ännu inte hur de använts. Arrangemang för fastsättning saknas. Möjligen har de klistrats fast på stolpar eller väggar i speciella hus. Detta antagande stöds av det faktum att guldgubbarna påträffades i fyllningen till de takbärande stolparna och i väggrännorna. Fyndet av guldgubbar i Uppåkra är det näst största i Nordeuropa och det största som framkommit i en enskild huskonstruktion.

I huset påträffades också en del djurben, och i anslutning till husets västparti finns ett omfattande lager med skörbränd sten samt ben, sannolikt rester efter omfattande gästbud då maten beretts över en stenlagd hård eller i ugnar klädda med upphettade stenar (Fig. 6). Att välkomna gäster med en skål och sedan förse dem med rik förplägnad synes

vara en för järnåldersaristokratin betydelsefull sedvänja.

I huset har påvisats flera golvnivåer vilket anger att det har använts och byggts om vid flera tillfällen. Någon större förändring av grundplanen har däremot inte genomförts. Inte heller har man förändrat placeringen av de tre ingångarna eller av härden som legat centralt. Huset har byggts under romersk järnålder (Kr. f. – 400 e. Kr.), men fynd antyder att huset stått kvar in på 800-talet i början av vikingatiden.

Till vad har detta hus använts? Det råder inte någon tvekan om att aktiviteter av ceremoniell och rituell art har utförts i huset. Det har använts vid speciella tillfällen då gäster har mottagits och stora fester ägt rum, sannolikt kombinerade med offerhandlingar

Offer utanför huset

De rituella handlingarna har inte bara utförts inomhus. Tidigare hade flera spjut- och lansspetsar påträffats som ytfynd söder om huset (Fig. 6). Vid bortschaktning av matjorden söder om huset påträffades ytterligare vapen, främst i form av spjut- och lansspetsar (Helgesson 2004). Flertalet vapen var deformerade med spetsarna böjda eller förvridna. Ett fynd i förgylld brons med inläggning av silver bör uppmärksammas. Detta stycke har utgjort en ögonbrynsmarkering, dvs. nedersta delen på en prakthjälms från vendeltid (550–800 e. Kr.) (Larsson 2004). Ett par små galtframställningar, funna i direkt anslutning till ögonbrynsmarkeringen, har troligen utgjort dekoration på hjälmen (Helgesson 2004).

Även norr om huset förekom vapenoffer. Här framkom deformerade föremål främst i form av spjut- och lansspetsar – men också beslag från sköldar – tätt samman i två mindre och väl avgränsade ytor (Fig. 7). Vapnen tillhör sannolikt besegrade fiender. Innan de nedlades »dödades» vapnen genom att

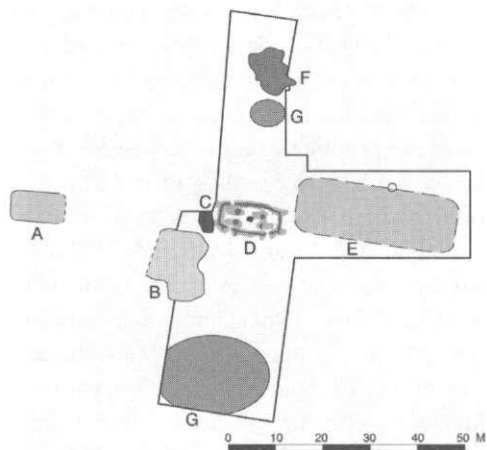

Fig. 6. Kulhuset och dess närmaste omgivning. A: hus nedbränt omkring 400, B: stenläggning, C: område med skörbränd sten samt ben, D: kulhus, E: område med flera långhus, F: kraftig ansamling av vapen och G: glänsare spridning för vapen.

Fig. 7. Ansamling av vapen där främst medvetet skadade spjutspetsar ingår.

man högg sönder och böjde dem. Totalt rör det sig om mer än trehundra spetsar. Liknande deponeringar uppträder också som moss-offer, såsom i Illerup på Mittjylland (Ilkjær 1990), men i Uppåkra ligger de uppe på en boplatz och därtill ovanpå boplatslager. De olika formerna av spjutspetsar visar att nedläggning av vapen ägt rum från romersk järnålder och ända in i vikingatid, med andra ord under hela den tid som huset har stått på platsen (Helgesson 2004). Till skillnad från vapennedläggningarna i mossar så är det ett tydligt urval i form av lans- och spjutspetsar som förts till Uppåkra. Det kan kanske hänga samman med att deponeringarna hade någon form av anknytning till guden Oden. I omnämnande av denna gud uppträder han ibland som spjutbärare.

I anslutning till deponeringarna med vapen förekommer också ansamlingar av djurben. Även ben från människa ingår, vilket

antyder att dessa kan vara lämningarna efter speciella offerhandlingar.

En byggnad för kult och ceremonier

Huset i Uppåkra får betecknas som helt unikt. I de nordiska sagorna liksom i Adam av Bremens krönika från 1080-talet omnämns tempel eller tempelliknande konstruktioner (Adam av Bremen; Olsen 1966). Man har länge förväntat sig att finna sådana men utan resultat. Detta har medfört att man till för bara några få år sedan ifrågasatte de tidiga skriftliga källorna. Men genom huset från Uppåkra blir situationen en annan. Nyare utgrävningar uppvisar konstruktioner och/eller fyndförhållanden av liknande art på andra platser i Skandinavien som anses ha haft en central roll i järnålderssamhället. På omfattande boplatser med storgårdar såsom Lunda i Södermanland (Andersson et al. 2004) från vendel-

tid samt Borg i Östergötland (Nielsen 1997), Tissø (Jørgensen 1998; 2002) och Lejre på Själland (Christensen 1997) daterade till vikingatid, förekommer mindre hus som genom bl.a. fynden uppfattats ha haft rituell betydelse. Här rör det sig däremot om huskonstruktioner som påtagligt avviker från den ordinära formen. På platser som Dejbjerg (Hansen 1996) på Jylland och Gudme på Fyn (Østergaard Sørensen 1994) finns mindre hus som har likheter med tidiga hallbyggnader. I stolpfyllningen till dessa finns bl.a. föremål av ädelmetall samt skärvor av glasbägare.

De kraftiga takbärande stolparna i Uppåkrahuset liksom de djupa rännorna för väggplanken torde ha burit upp en anseelig konstruktion. Man kan inte undgå att dra

paralleller till de norska stavkyrkorna från tidig medeltid. Kan det vara så att liknande konstruktioner kan ha existerat betydligt tidigare?

I poemet *Beowulf*, sannolikt från 700-talet, intar den danske kungen Hroldgers hall en central roll (*Beowulf*). Det anføres att byggnaden är hög och att dess inre takhöjd var imponerande. Det anges också att kung Hroldgers höga hall både ut- och invändigt hölls ihop med järnband. Sannolikt var detta nödvändigt för att hålla samman en hög konstruktion. I Uppåkra har lösningen för att bygga kulthuset med en ovanligt hög överbyggnad blivit att förse det med kraftiga gavelstolpar till vilka väggar och tak kunnat fästas (Fig. 8).

Även i gudavärlden uppträder en form av

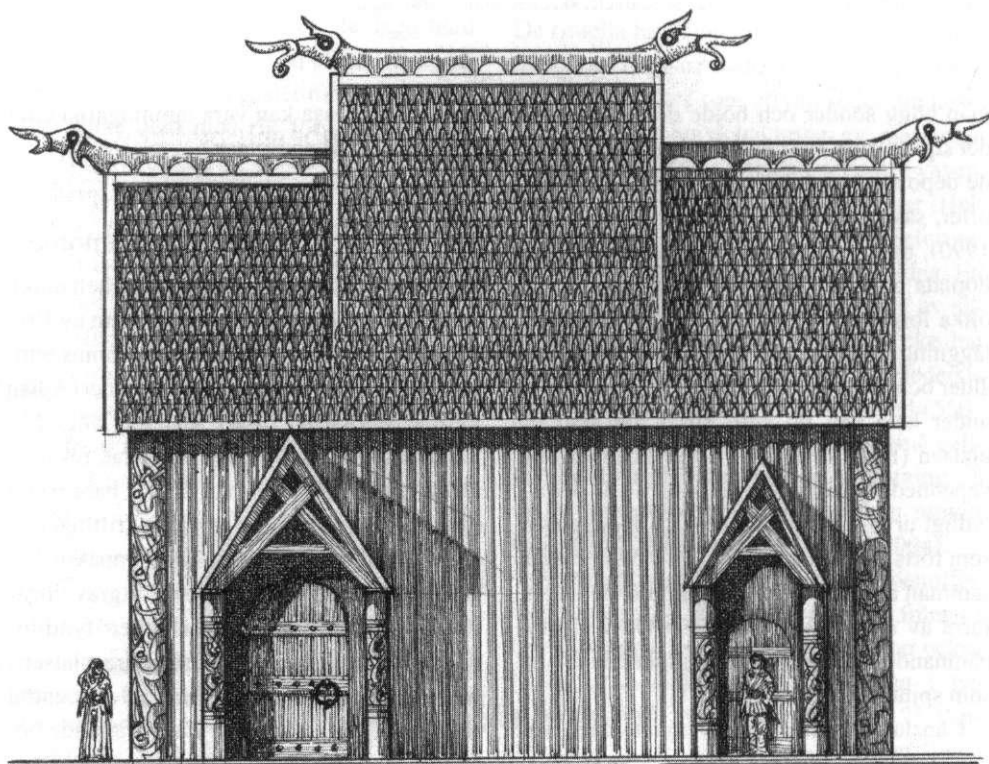

Fig. 8. Så här kan kulthuset i Uppåkra ha sett ut. Teckning: Loïc Lecareux.

högt upptimrade byggnader vilka i Voluspa och Grímnismál är omnämnda som harg (Olsen 1966). Denna behövde inte vara särdeles stor då den främst fungerat som skydd för kultbilder och offer till guddomen. Oberoende av de termer som förekommer i norröna skrifter torde huset närmast ha fungerat som en form av tempel (norrön = nordisk mytologi).

En byggnad med tradition

Det märkliga huset i kombination med vapennedläggningarna markerar ett ceremoniellt betydelsefullt område inom den stora boplaten vid Uppåkra. Här har ett hus byggts som med åren fick en allt större betydelse inom kultutövelsen. Det har varit föremål för flera ombyggnader, men endast mindre ändringar av den ursprungliga grundplanen har genomförts. Inte heller finns det några tydliga spår efter att byggnaden i något skede medvetet skulle ha förstörts genom exempelvis brand.

Uppåkraboplaten skiljer sig påtagligt från övriga centralplatser i Sydskandinavien genom sin långa användningstid. Visst kan andra centralplatser uppvisa fynd med samma tidsspann som Uppåkra, dvs. från förromersk järnålder till vikingatid. Men till skillnad från de övriga är i Uppåkra fynd och anläggningar frekventa från hela den aktuella tiden. Detta skiljer platsen från andra vilka kan uppvisa omfattande aktiviteter av politisk, religiös och ekonomisk natur, men från en förhållandevis kortvarig existens som säte för en aristokrati av hög rang i samhällsstrukturen. Oförändrad av århundradenas dramatiska händelseutveckling framstår centralplatsen vid Uppåkra som påfallande opåverkad.

Det kan vara något av samma speciella natur som också avspeglar sig i det aktuella huset i Uppåkra. Byggnaden kommer att representera en i vissa avseende grundmurad

samhällsordning. Dess utformning blir med tiden omodern – kanske till och med uppfattad som uråldrig.

Den förhållandevis begränsade ytomfattningen kan ha varit helt tillräcklig för en samlingslokal avsedd för de ledande i den samhällsordning som existerade under den äldre järnåldern (Herschend 1993). Ett tjugotal personer kan utan problem ha samlas i denna lokal. Under yngre järnålder kan i vissa fall husets begränsade yta ha varit till hinder då representanter samlades från de områden och platser över vilka Uppåkraboplatens ledning hade mer eller mindre kontroll. Men man fortsatte likväl att använda och vidmakthålla byggnaden. Den blev ett vittnesbörd för platsens långvariga centrala funktion såväl sakralt som profant.

Först efter mer än ett halvt årtusende överges byggnaden. Den har oåterkalleligt blivit en alltför omodern markering för platsens styrande skikt. Sannolikt har vissa av de markörer som fanns vid, på och i byggnaden inte längre fungerat som symboler för den makt som utgick från Uppåkra eller de nya religiösa föreställningar som uppträdde. Detta antyds redan i samband med nedmonteringen av det näst yngsta huset. Under golvlagret i detta hus placerades bägaren i brons och silver liksom glasskålen. Dessa var vid nedläggningen av betydande ålder och har under generationer utgjort viktiga föremål i samband med handlingar av ceremoniell natur. Lämningarna antyder att kulthusets sista fas nedrevs under ordnade former, vilket tyder på att platsen medvetet övergavs.

Vapennedläggningarna och det märkliga huset markerar ett ceremoniellt betydelsefullt område inom den stora boplaten vid Uppåkra. Här tycks ha byggts en tidig gästbudshall som med åren fick en allt större betydelse inom kultutövelsen. Först under tidig vikingatid då trätemplet existerat i ett halvt årtusende kom det att överges.

Fig. 9. Fyndet av en guldbrakteat från våren 2005. Skala 2:3. Foto Bengt Almgren.

Epilog

Uppåkraundersökningarna har öppnat upp för flera nya perspektiv i järnåldersforskningen. Det är inte förmätet att påstå att Uppåkraundersökningarna har varit produktiva och att platsen under de senaste åren och åren framöver kommer att inta en central roll i skandinavisk järnåldersforskning.

Fortfarande saknas betydande kunskap om Uppåkraboplatsens centralområde. Det omtalade huset är imponerande, men det måste ha kombinerats med bostadshus, stall och andra småhus med olika funktioner till en verklig storgård närmast av herrgårdstyp. Var låg den stora hallbyggnad som kompletterade kulthuset? Ett antal stolpfärgningar öster om kulthuset anger läget för mellan två och fem olika hus som vi endast till begränsad del kunnat undersöka. Vid en seminariegrävning på våren 2005 gavs möjligheter för att gräva små sökschakt både väster, söder och öster om kulthuset. Samtliga gav rika fynd, inte minst schakten några få meter väster om kulthuset där golv och stolpfärgningar efter ytterligare hus framkom. Deras omfattning

kunde inte bestämmas på grund av schaktets begränsade yta. Ovanför golvet påträffades en s.k. guldbrakteat (Fig. 9). Det är en ensidigt stämplad skiva av en femkronas storlek. Två olika bårder, den innersta med en svårbegriplig runinskrift, omger en framställning av ett människohuvud.

Brakteatens idéursprung är hämtat från romarriket där den var utformad som en medalj vilken delades ut av kejsaren. I Norden har de sannolikt fungerat som hederstecken. Nu är detta fynd inte det enda i Uppåkra. Två brakteater har tidigare framkommit vid dektorsökning (Axboe 2001; Axboe & Stocklund 2003). Ytterligare ett fragment påträffades i kulthuset (Larsson & Lenntorp 2004: Fig. 18:k). Att finna dem i utgrävningssammanhang är ytterst ovanligt vilket antyder att det hus som påträffades våren 2005 har en alldeles speciell funktion. Vi får se om vi framledes har möjlighet att vidare undersöka detta liksom flera andra märkliga anläggningar i kulhusets närhet.

Utöver utgrävningarna inom Uppåkra har också omfattande metalldektorsökningar utförts på kända boplatser och sannolika boplatslägen i Uppåkras närområde (Larsson 2003: Fig. 6). Flera nya bebyggelser har påträffats som under en sen del av järnåldern (500–1000 e. Kr.) stått i nära kontakt med bosättarna vid Uppåkra.

Litteratur

- Adam av Bremen (1984). *Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar*. E. Svenberg (transl.). Stockholm.
- Andersson, G., Beronius Jörpeland, L. Dunér, J. Fritsch, S. & E. Skjallberg. 2004. *Att föra gudarnas talan*. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar Skrifter 55. Stockholm.
- Axboe, M. 2001. En C-brakteat fra Uppåkra. Hårdh, B. (red.), *Uppåkra. Centrum och sammanhang*. Uppåkrastudier 3, 169–174. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8°, No. 34. Lund.
- Axboe, M. & Stoklund, M. 2003. En runebrakteat fra Uppåkra. Hårdh, B. (red.), *Flera fynd i centrum*. Materialstudier i och kring Uppåkra. Uppåkrastudier 9,

- 81–87. *Acta Archaeologica Lundensia*, Series in 8°, No. 45. Lund.
- Beowulf. 1998. Översatt i originalets versmått av Björn Collinder. Stockholm.
- Capelle, T. 1995. *Anthropomorphe Holzdole in Mittel- und Nordeuropa*. Scripta Minora 1995–1996: 1. Lund.
- Christensen, T. 1997. Hallen i Lejre. Callmer, J. & Rosengren, E. (eds.), »... Gick Grendel att söka det höga huset...». *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*. Hallands Läns museers Skrifter 9, 47–54. Halmstad.
- Enright, M. J. 1996. *Lady with a mead cup. Ritual, Prophecy and Lordship in the European Warhans from La Tène to the Viking Age*. Dublin.
- Hansen, T. D. 1996. Et jernalderhus med drikkeglas i Dejbjerg. *Vestjylland. Kuml* 1993–94, 211–237.
- Helgesson, B. 2004. Tributes to be Spoken of. Sacrifice and Warriors at Uppåkra. Larsson, L. (ed.) *Continuity for Centuries. A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Uppåkrastudier 10, 223–239. *Acta Archaeologica Lundensia*, Series in 8°, No. 48. Lund.
- Herschend, F. 1993. The Origin of the Hall in Southern Scandinavia. *Tor* 25, 175–199.
- Holmqvist, W. 1980. *Guldhalskrågarna*. Stockholm.
- Hårdh, B. 2001. Offerplatser och samhällsstrukturen. Hårdh, B. (red.), *Uppåkra. Centrum och sammanhang*. Uppåkrastudier 3, 71–86. *Acta Archaeologica Lundensia*, Series in 8°, No. 34. Lund.
- Hårdh, B. 2004. The Metal Beaker with Embossed Foil Bands. Larsson, L. (ed.) *Continuity for Centuries. A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Uppåkrastudier 10, 49–91. *Acta Archaeologica Lundensia*, Series in 8°, No. 48. Lund.
- Ilkjær, J. 1990. *Illerup Ådal 1. Die Lanzén und Speere*. Jutland Archaeological Society Publications XXV: 1. Aarhus.
- Jørgensen, L. 1998. En storgård fra vikingetid ved Tissø, Sjælland – en foreløbig præsentation. Larsson, L. & Hårdh, B. (eds.), *Centrala platser, centrala frågor. Samhällsstrukturen under Järnåldern*. Uppåkrastudier 1, 233–248. *Acta Archaeologica Lundensia*, Series in 8°, No. 28. Lund.
- Jørgensen, L. 2002. Kongsgård – kultsted – marked. Overvejelser omkring Tissøkompleksets struktur og funktion. Jennbert, K., Andrén, A. & Raudvere, C. (red.) *Plats och praxis. Studier av nordisk førkristen ritual. Vägar till Midgård 2*, 215–247. Lund.
- Larsson, L. 2002a. Resultat från 2001 och 2002 års utgrävningar i Uppåkra. *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 2002: 3, 18–20.
- Larsson, L. 2002b. Uppåkra – Research on a Central Place. Recent Excavations and Results. Hårdh, B. & Larsson, L. (eds.), *Central Places in the Migration and Merovingian Periods*. Papers from the 52nd Sachsensymposium Lund, August 2001. Uppåkrastudier 6, 19–30. *Acta Archaeologica Lundensia*, Series in 8°, No. 39. Lund.
- Larsson, L. & Hårdh, B. 1998. Uppåkra – en central plats under skånsk järnålder. *Ale. Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge* 1998: 1, 1–14.
- Larsson, L. & Lenntorp, K.-M. 2004. The Enigmatic House. Larsson, L. (ed.) *Continuity for Centuries. A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Uppåkrastudier 10, 3–48. *Acta Archaeologica Lundensia*, Series in 8°, No. 48. Lund.
- Nielsen, A.-L. 1997. Pagan Cult and Votive Acts at Borg. An Expression of the Central Significance of the Farmstead in the Late Iron Age. Andersson, H., Carelli, P. & Ersgård, L. (eds.) *Visions of the Past. Trends and Traditions in the Swedish Medieval Archaeology*. Lund Studies in Medieval Archaeology 19, 373–392. Lund.
- Olsen, O. 1966. Hørg, hov og kirke. Historiske og arkæologiske vikingetidssudier. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie* 1965, 1–307.
- Stjernquist, B. 2004a. A Glass Beaker with Cut Decoration, Found at Uppåkra. Larsson, L. (ed.) *Continuity for Centuries. A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Uppåkrastudier 10, 153–166. *Acta Archaeologica Lundensia*, Series in 8°, No. 48. Lund.
- Stjernquist, B. 2004b. A Magnificent Glass Bowl from Uppåkra. Larsson, L. (ed.) *Continuity for Centuries. A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Uppåkrastudier 10, 103–151. *Acta Archaeologica Lundensia*, Series in 8°, No. 48. Lund.
- Thomsen, P. O., Blæsild, B., Hårdt, N. & Michaelson K. K. 1993. *Lundeborg – en handelsplads fra jernalderen*. Skrifter fra Svendborg & Omegns Museum 32.
- Watt, M. 1991. Sorte Muld. Hovdingesæde og kultcentrum fra Bornholm i yngre jernalder. Mortensen, P. & Rasmussen, B. M. (red.), *Fra Stamme til Stat i Danmark 2. Hovedsamfund og Kongemagt*. Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXII: 2, 89–107. Århus.
- Watt, M. 2004. The Gold-Figure Foils (“Guldgubbar”) from Uppåkra. Larsson, L. (ed.) *Continuity for Centuries. A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden*. Uppåkrastudier 10, 167–221. *Acta Archaeologica Lundensia*, Series in 8°, No. 48. Lund.
- Ödman, A. 2003. Tankar kring två ringhandtag från Uppåkra. Hårdh, B. (ed.), *Fler fynd i centrum. Materialstudier i och kring Uppåkra*. Uppåkrastudier 9, 89–96. *Acta Archaeologica Lundensia*, Series in 8°, No. 45. Lund.
- Østergaard Sørensen, P. 1994. Gudmehallerna. Kongeligt byggeri fra jernalderen. *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1994, 25–39.

Skånska fideikommiss, I

Studie av de skånska fideikommissens bildande 1725–1800

Av Kenth Hansen

Civilekonom, Lund

Denna undersökning syftar till att utreda de skånska jordbruksfideikommissens bildande och baseras främst på stiftelseurkunder, fideikommissbrev. I breven stadgades de villkor m.m. som gällde för fideikommissen, men även tankar bakom och kring bildandet kan utläsas. De övergripande frågorna är: Vem bildade fideikommissen? När bildades de? Vad bestod fideikommissen av? Varför bildades de? Hur såg fideikommissbildningen ut?

Undersökningen omfattar de 27 skånska jordbruksfideikommiss som fortfarande existerade i början av 1900-talet¹. Av redaktionella skäl delas artikeln upp på två A-nummer.

Inledning

Vad är ett fideikommiss?

Namnet fideikommiss kommer av det latinska uttrycket *in fidem*, som betyder »i förtroende». Det latinska ordet *fideicommissum* står för att något blivit »anförtrott på heder och samvete, åt någons ärlighet».

Fideikommiss är ett rättsinstitut som innebär att någon, vanligtvis i testamenterisk form, överlåter egendom på villkor att mottagaren, fideikommissarien, endast får besitta och uppbära avkastningen av egendomen, men inte inneha någon fullständig äganderätt över den. Inskränkningarna i äganderätten innebär att egendomen inte får pantsättas eller försälgas. Syftet är att egendomen skall behållas inom släkten till, som 1686 års testamentsstadga uttrycker det, sin familjs heder och konservering. I fideikommissstiftarens förordnande ingår villkor om vem (ibland vilka) i varje generation som skall inneha fideikommissrätten, vara fideikommissarie. Normalt anses denna fideikommissrätt instiftas till förmån för den äldste manlige arvingen på den äldsta manliga släktgrenen (principen om manlig primogenitur), dvs. för släktens huvudman.

Den egendom som fideikommiss kan omfatta är främst (och mest betydelsefullt) jordbruksfastighet, dvs. en mer eller mindre omfattande jord- och skogsbruksegendom, oftast med en slotts- eller herrgårdsmiljö som centralpunkt. Fideikommiss kan också omfatta stadsfastighet, lösöre eller kapital. Det är vanligt att fideikommissen innehåller mer än en av dessa beståndsdelar.²

Fideikommissens historia

Fideikommissinstitutet kan spåras tillbaka till den romerska rätten. Nästa steg i utvecklingen återfinns troligen i Spanien, där det under medeltiden ingick i det feodala systemets majorat (ärfdigt län). Från Spanien kan institutet sedan följas över Italien till det tysk-romerska riket i början av 1500-talet. Det var här som den expansiva svenska stormakten mötte fideikommissrätten under 1600-talet och applicerade den i det svenska samhället. Den blev rättsligt förankrad i och med 1686 års testamentsstadga och rätten att bilda fideikommiss bibehölls i 1734 års lag. 1700-talet var det stora fideikommissbildningsseklet i Sverige, då ett par hundra fideikommiss stiftades.

Under slutet av 1700-talet började fideikommissens berättigande ifrågasättas, deras privilegiekonserverande karaktär och de olägenheter som en evig läsning av äganderätten till mark innebar. Inte oväntat dök denna förändrade syn på fideikommissinstitutet upp i samband med franska revolutionen, och det var också då som den första avvecklingen av fideikommiss genomfördes. I Sverige har avvecklingen varit en osedvanligt utdragen process, som fortfarande inte är avslutad. 1810 beslöts att inga nya fideikommiss fick bildas i fast egendom, och möjligheter skapades för att kunna förändra vissa oförmånliga fideikommissvillkor (permutation). Under andra halvan av 1800-talet inleddes en politisk diskussion kring avveckling som först med 1959 års fideikommissutredning ledde fram till 1963 års avvecklingslag. Enligt denna lagstiftning skall fideikommissen avvecklas i samband med att den som var fideikommissarie vid lagens ikraftträdande avlider.³ Majoriteten av de svenska fideikommissen har avvecklats under de gångna 40 åren, men fortfarande återstår ett inte oväsentligt antal.⁴

Har fideikommissen påverkat samhället?

Om man bortser från den omfattning fideikommissinstitutet haft i många europeiska länder och enbart koncentrerar sig på Sverige, framträder ändå fideikommissens betydelse på åtskilliga områden under flera hundra år.

I första hand har de haft en ekonomisk betydelse. Under en tid när lantbruket var den särklassiga huvudnäringen i landet, drevs en inte oväsentlig del av detta inom fideikommiss. De största koncentrationerna av fideikommissjord fanns i de östra Mälardalslänerna och i Skåne. 1959 års fideikommissutredning beräknade att fideikommissjorden i Malmöhus län då utgjorde 9 % och i Kristianstads län 6,5 % av den totala länsarealen.

Motsvarande siffror för enbart skogsmark utgjorde för Malmöhus län 19 % och Kristianstads län 8 %.⁵ I slutet av 1800-talet utgjorde fideikommissfastigheternas taxeringsvärden 7 % av taxeringsvärdet för hela Skånes fastighetsbestånd. Skulle denna proportion ha gällt idag hade det motsvarat ett värde på 25–30 miljarder kronor.⁶ Fideikommissgodsen utgjorde dessutom ofta stora och kapitalstarka produktionsenheter, som under slutet av 1700-talet och under 1800-talet spelade en stor roll för lantbrukets tekniska och investeringsmässiga utveckling.

Fideikommissinstitutets eviga karaktär har under åren vållat mycket bekymmer för lagstiftare och domstolsväsende. En långvarig politisk avvecklingsprocess och ett stort antal snåriga rättsfall i hovrätterna och i Högsta domstolen är bevis på detta. Fideikommissrätten utgör en intressant del av Sveriges rättshistoria.

I samband med avvecklingen av fideikommissen har deras betydelse för kulturarvets bevarande framgått. Många kompletta högreståndsmiljöer från 1700- och 1800-talen har bevarats just tack vare fideikommissinstitutets konserverande (och även finansierande) form. De här aspekterna börjar bli allt mer tydliga i avvecklingsprocessen, vilket inneburit att i vissa fall avveckling skjutits på framtiden.

Tidigare forskning

Forskningen kring fideikommiss är förvånansvärt begränsad. Det enda verk som har ambitionen att vara en heltäckande beskrivning av svensk fideikommisshistoria är Nils Segerstråles *Svenska fideikommiss*.⁷ Boken inleds med en översiktlig fideikommisshistorik. Den vetenskapliga ambitionen inskränker sig därefter till att kortfattat beskriva vart och ett av de svenska jordbruksfideikommissen med kompletta förteckningar över fideikommissarier, en kortfattad historik samt

bilder på stiftaren, senaste/siste fideikommissarien och fideikommissets karaktärsbyggnad.

Den vetenskapliga produktionen kring fideikommiss har inriktats på två huvudområden, dels den rättsliga och rättshistoriska aspekten, dels avvecklingsaspekten.

Dansken Stig Iuul kom 1934 med avhandlingen *Fideikommissarisk substitution*, vilken på ett internationellt plan behandlar tillämpningen av fideikommiss som rättsinstitut. Iuul fokuserade därutöver särskilt på det speciella danska fideikommissinstitutet, som inbegrep grevskab, baronier och stamhus.⁸ Den svenska rättshistoriska utvecklingen har bl.a. behandlats i artiklar av respektive Stig Jägerskiöld och Kjell-Åke Modéer. Båda författarna behandlar även den svenska avvecklingsfasen.⁹

Ebba Berling behandlar i uppsatsen »Fideikommissen böra upphävas och trevna bondbyar breda ut sig på dess öde vidder», *fideikommissfrågan i den politiska debatten 1882–1924* den tidiga politiska avvecklingsdebatten.¹⁰ Studien förs tidsmässigt fram tills den första fideikommissutredningen lade fram sin slutrapport. Därefter tillkom ytterligare två offentliga utredningar innan avvecklingslagen beslutades.¹¹ Alla utredningarna behandlar fideikommissens utveckling, den politiska debatten och argumenteringen för och emot avveckling. Kulturarvsfrågans problematik behandlas i ett examensarbete av Stefan Lindeborg, men också i kulturutskottets delbetänkande *Kulturegendomar och kulturföremål*.¹²

Nästan ingen forskning finns kring frågor om fideikommissens bildande och utveckling. Ett undantag utgörs av Fredric Bedoires artikel »'Til sin Families Heder og Conservation' eller 'then flytande nytten'», som behandlar ideologiska tankar bakom fideikommissbildandet och framförallt dessa tankars och idéers manifestation i arkitekturen.¹³

Därutöver finns en del arbeten som inriktas på enskilda fideikommiss, t.ex. behandlas det Burensköldska fideikommisset av Sven Rosander och de Lillienbergska fideikommissen av Kurt Trägårdh.¹⁴

Källor för denna undersökning

Fideikommissbrev:

Dessa utgör det centrala källmaterialet i undersökningen. Breven i original finns normalt i den privata sfären, hos fideikommissarien eller dess arvtagare, vilket gör dem svåra att komma åt. Avskrifter, ibland ytterligare exemplar av original, av adliga testamentariska fideikommissbrev finns bland de adliga arkiven i hovrätterna, för Skåne huvudsakligen Göta hovrätt i Jönköping. Därutöver skrevs fideikommissbrev av i häradsrätternas lagfartsprotokoll i samband med lagfartsansökan vid skifte av fideikommissarie. Dessa protokoll finns på Lunds landsarkiv. Slutligen finns avskrifter framtagna av den första offentliga fideikommissutredningen vars arkiv finns på Riksarkivet.¹⁵ Enstaka avskrifter finns också i den sista fideikommissutredningens arkiv likaså på Riksarkivet.¹⁶ Således utgörs undersökningens underlag av avskrifter av fideikommissbrev hämtade från ett eller flera av dessa arkiv. Då den juridiska betydelsen vid avskrifterna var så viktig, bör de huvudsakligen uppvisa en mycket god överensstämmelse med originalen. Undantag från denna huvudregel har dock påträffats.¹⁷ En sammanställning över dessa fideikommissbrev, med de förkortningar som används i denna uppsats, återfinns i bilaga.

Eftersom uppsatsen huvudsakligen är baserad på avskrifter av originalbrev går det inte att utröna den exakta stavningen i originalhandlingen. De flesta avskrifter är helt eller delvis moderniserade i språkformen. Jag har därför genomgående valt att stavningsmodernisera samtliga citat, dels för att

skapa en enhetlighet i presentationen, dels för att underlätta läsförståelsen.

Rättsfall:

Ett trettiotal domar från hovrätter och Högsta domstolen rör skånska fideikommissgods. Information kring tvister uppkomna med anledning av hanteringen av stiftelsevillkor ger ytterligare nyanser till stiftelseurkunderna, dessas stringens och tolkningar av stiftarens bakomliggande syften.

De skånska fideikommissen

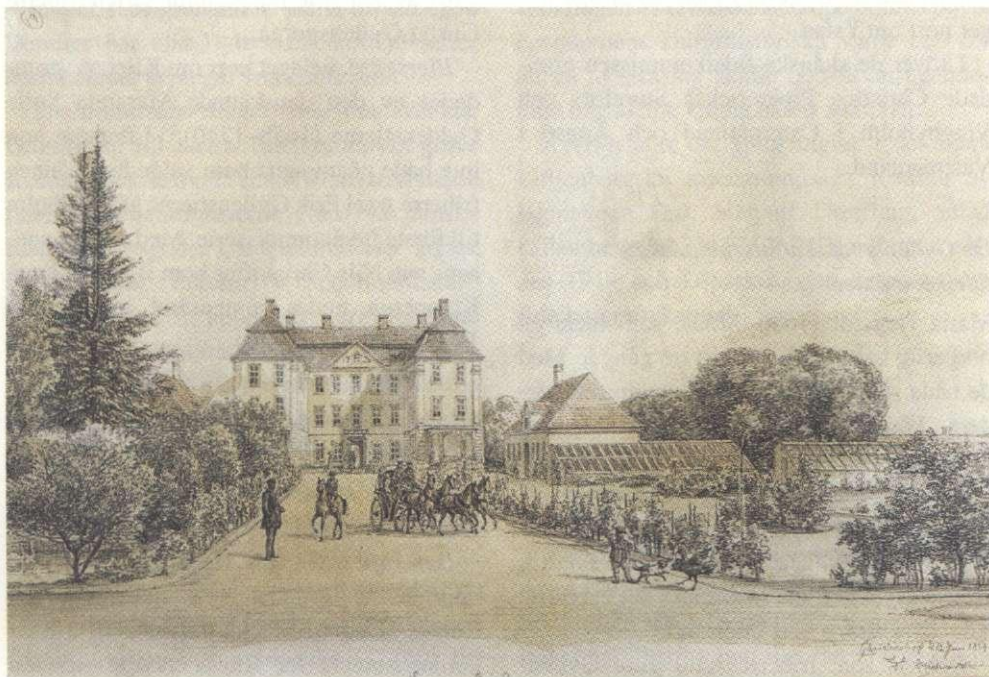
De Trolleska fideikommissen

Överstelöjtnant Fredrik Trolle (1693–1770) var – jämte Christina Piper – den stora fideikommissbildaren i Skåne. Han lät upprätta de tre stora fideikommissen Trolle-näs, Trolleholm och Trolleberg. Dessutom avsatte han

medel för ytterligare ett fideikommiss, det som sedermera blev Trollesund i Södermanland. I fideikommissbrevet stipulerade han att godsen, som tidigare hette Näs, Eriksholm resp. Värpinge, skulle döpas om till Trolle-namn, samt också att fideikommissarierna skulle antaga Trolle-namn.¹⁸

Trolleholm (tidigare Eriksholm), beläget norr om Eslöv, instiftades till förmån för äldsta dottern Vivika Trolle. Då hon gifte sig med en Bonde af Björnö har fideikommissarierna därefter tagit namnet Trolle-Bonde.

Trolle-näs (tidigare Näs) nordväst om Eslöv instiftades till förmån för sonsonen Fredrik Trolle. Dennes fader, Fredrik Trolles ende son Arvid, blev åsidosatt vid fideikommissstiftelsen av skäl som kommer att redovisas senare i uppsatsen. Fideikommisset kompletterades av Fredrik Trolle d.ä. med den inköpta egendomen Fulltofta.

Christinehof. Akvarell av Ferdinand Richardt (1819–1895) i M. Y. Stuart & N. P. Stilling: Danske herregårde og Amerika.

Trolleberg (tidigare Värpinge) i Lunds västra utkant tilldelades dottern Birgitta Trolle. Fideikommissarierna har efter hennes make burit namnet Trolle-Wachtmeister. 1830 överflyttades fideikommissrätten till godset Ljungby öster om Kristianstad, som döptes om till *Trolle-Ljungby*.

Fideikommissarierna till Trolle-Ljungby har sedan början av 1800-talet också varit fideikommissarier på det närbelägna men mindre godset *Årup*, instiftat av friherrinnan Magdalena Sofia Coyet (1722–1796).¹⁹

De Piperska fideikommissen

Den största skånska fideikommissbildningen är instiftad av grevinnan Christina Piper, född Törnflycht (1673–1752). Båda de stora fideikommissen var instiftade till förmån för hennes ende son greve Carl Fredrik Piper.²⁰ *Christinehof* med Andrarums alunbruk och säteriet Östra Torup är beläget ett par mil norr om Tomelilla. *Högestad* med Baldringe ligger norr om Ystad.

Utöver de skånska fideikommissen grundade Christina Piper också Sturefors och Viggbyholm i Östergötland och Ängsö i Västmanland.

De Gyllenkrookska/Stiernbladskas fideikommissen

Maria Hegardt (1686–1753), som hade en borgerlig bakgrund, var gift tre gånger. Med de båda sista makarna hade hon en son vardera. För dessa söner instiftade hon sina fideikommiss.

Stora Markie nordost om Trelleborg instiftades för äldste sonen friherre Haqvin Stiernblad. För den yngste sonen, friherre Fredrik Gustaf Gyllenkrook, instiftades det betydligt större *Svenstorp* norr om Lund.²¹

Dennes son, friherre Axel Ture Gyllenkrook, kom också att bli fideikommissarie för *Björnstorp*, beläget sydost om Lund.

Detta fideikommiss var ursprungligen upprättat av Christina Piper för hennes dotterdotter Eva Charlotta Bielke (Axel Tures mor) med godset Hesselbyholm i Södermanland.²² För att bättre kunna samförvaltas med *Svenstorp* blev fideikommissrätten redan 1779 överflyttad på *Björnstorp*, och de båda egendomarna har sedan dess förvaltats ihop.

De Gyllenstiernska fideikommissen

De båda Gyllenstiernska fideikommissen i nordvästra Skåne är grundade av två olika stiftare.

Krapperup strax söder om Kullen instiftades av den ogifte kaptenen Peter Gotthard von Kochen (1685–1764) till förmån för brorsonen friherre Christoffer von Kochen.²³ Via dennes dotter kom sedan fideikommisset till släkten Gyllenstierna af Lundholm. *Krapperup* ägs och förvaltas numera av den Gyllenstiernska *Krapperupstiftelsen*, bildad 1967 av den siste fideikommissarien friherre Gustaf Gyllenstierna.

Bjersgård, beläget norr om Klippan, grundades av den danskättade Margrete Sofie Gyldenstjerne (1658–1740).²⁴ Eftersom hon inte hade några egna barn valde hon vännen friherre Axel Erik Gyllenstierna af Lundholm till förste fideikommissarie. Med dennes sons son Nils Christoffer kom *Bjersgård* och *Krapperup* under gemensamt innehav på 1840-talet.

Övriga adliga fideikommiss, Malmöhus län

Ytterligare nio adliga fideikommiss har funnits i Malmöhus län:

Boserup öster om Helsingborg har sin upprinnelse i grundandet av fideikommisset *Runsa*, beläget i Stockholmstrakten. I fideikommissbrevet för *Runsa* avsatte stiftaren Catharina Beata von Schoting (1691–1770) medel för att förvärva ytterligare en lant-

bruksegendom under fideikommissvillkor.²⁵ För dessa medel inköptes Boserup av den förste fideikommissarien, hennes makes brorson Conrad Vilhelm Ankarcrona.

Barsebäck söder om Landskrona skapades av fältmarskalken greve Hugo Vilhelm Hamilton (1699–1788) och hans maka Jakobina Henrietta Hildebrand (1717–1769) till förmån för deras äldste son greve Hugo Vilhelm Hamilton.²⁶

Öster om Malmö ligger *Skabersjö*, som gjordes till fideikommiss av greve Tage Thott (1739–1824) och hans hustru Ulrika Christina Barnekow (1736–1823) till förmån för sonen greve Otto Thott.²⁷

Runt Svedala finns två fideikommiss. I norr ligger *Hyby*, grundat av friherre Johan von Brehmer (1677–1754).²⁸ Ursprungligen var fideikommissrätten knuten till Skeinge i norra Skåne, men flyttades redan 1812 till Hyby. Förste fideikommissarie, grundarens systers dotterson friherre Johan Vilhelm Wrangel, lade grundarens namn till sitt eget. Därefter har alla Hybys fideikommissarier burit namnet Wrangel von Brehmer.

Börrengkloster ligger öster om Svedala. Grundaren till detta fideikommiss, greve Joakim Beck-Friis (1722–1797), överflyttade fideikommissrättigheterna från två danska fideikommissgods. I fideikommisset ingick även godset Fiholm i Södermanland.²⁹ Joakim Beck-Friis upphöjdes i grevligt stånd 1771, vilket bekräftades först 1791. I grevbrevet stadgas att titeln endast skulle åtfölja fideikommissinnehavaren och att egendomarna Börrengkloster och Fiholm skulle utgöra innehavarens grevskap. Denna konstruktion liknade det danska systemet med grevskap.³⁰

Näsbyholm är beläget väster om Skurup. Det instiftades av den danske gardeskaptenen Christian Henrik von Finecke (–1760) till förmån för dottern Catharina.³¹ Hon var gift von Blixen och släkten, som har innehaft

fideikommisset, tog sig senare namnet von Blixen-Finecke.

Riksrådet Gustaf Ruuth (1697–1757) och hans maka avsatte medel för instiftade av ett fideikommiss.³² Hans änka, Ebba Christina Siöbladh (1720–1786), förvärvade Källunda m.fl. säterier i västra Småland samt kompletterade fideikommissvillkoren.³³ 1808/1810 flyttades fideikommissrätten över på *Ruuthsbo*, beläget väster om Ystad. I början av 1900-talet delades fideikommisset efter tvist om tolkningen av villkoren. Strax därefter såldes egendomen och medlen avsattes som penningfideikommiss.

Övedskloster vid Vombsjön instiftades av friherre Hans Ramel (1724–1799) och maken Amalia Beata Lewenhaupt (1726–1810) till förmån för äldste sonen friherre Malte Ramel.³⁴ Fideikommisset omfattade utöver Övedskloster även Åsum (sedermera överflyttat på Tullensbo) och Svansjö säterier. Efter regeringsbeslut 2002-10-15 har avvecklingen av Övedskloster uppskjutits p.g.a. egendomens kulturhistoriska värde och för att en avveckling skulle betyda att egendomen inte skulle kunna hållas samman.

Ågerup norr om Höör ingick i det Stora Lillienbergska fideikommisset, instiftat av lagmannen Erik Magnus Dreffling, adlad Lillienberg (1673–1752).³⁵ Egendomen såldes 1919 och köpeskillingen avsattes som fideikommisskapital.

Övriga adliga fideikommiss, Kristianstad län

De tre övriga adliga fideikommissen i Kristianstads län är:

Råbelöf norr om Kristianstad, instiftat av Anna Catharina Ridderschantz (1694–1763) till förmån för sina döttrar.³⁶ Kvinnliga ättlingar har därefter haft lika rätt till fideikommisset som manliga, vilket lett till att det idag innehas av ätten Kennedy.

Wanås i nordöstra Skåne grundades av friherrinnan Elisabet Jennings (1734–1801) till förmån för dottersonen greve Carl Axel Wachtmeister af Johannishus.³⁷

Hovdala söder om Hässleholm stiftades av Casper Ehrenborg (1700–1769) och hans maka Elisabeth Eufrosyne von Conowen (1709–1755) åt sonen Mikael Ehrenborg.³⁸ 1947 exproprierades större delen av fideikommissets markarealer.

Borgerliga fideikommiss

I Skåne fanns fyra borgerliga fideikommiss, samtliga små lantegendomar omfattande enbart några enstaka hemman:

Areskougska fideikommisset, grundat av Magnus Holgersson Areskoug och hans hustru Ulrika Eleonora Pletz, bestod av hemman i Simrishamnstrakten med Karlabygården som den största egendomen.³⁹

Södra Lindved i närheten av Börringekloster gjordes till fideikommiss av hovsekreteraren Peter Flinck.⁴⁰

Petersborg ligger i Malmös sydöstra utkant. Detta fideikommiss grundades av handlaränkan Märta Lorichs, gift Bager.⁴¹

Slutligen *Södra Hultseröd* nordväst om Ringsjöarna. Detta lilla fideikommiss, som har haft ett flertal samtidiga innehavare, var en del av det Stora Lillienbergska fideikommisset.⁴² Det inrättades åt Lillienbergs trojänare Peter Weibull som tack för utfört arbete.

Undersökning av fideikommissbildningarna

Fideikommisshandlingarna

Källmaterialet utgörs av 42 handlingar som kan sägas utgöra fideikommissbrev eller kompletteringar till sådana. Dessa handlingar avser bildandet av 27 fideikommiss.⁴³ Dessa 27 fideikommiss är grundade av 21 olika stif-

tare. Den normala formen för fideikommissbrev var *testamentet*, som utgör 36 av de 42 stiftelschandlingarna. Fem fideikommissbrev har formen av *gåvobrev*. Av dessa har de tre som avser Krapperup en karaktär som liknar de testamentariska fideikommissbreven, dvs. de specificerar grundandet av fideikommisset med villkor, men fideikommissrättigheten uppstår – precis som vid testamente – först vid stiftarens död. Trots denna snarlika form är de benämnda som gåvobrev och inlämnade till häradsstinget som offentliggjort och skrivit in gåvohandlingarna. Möjligen har denna juridiska form valts då stiftaren inte ursprungligen var ägare till hela Krapperups egendom, utan bara kunnat instifta fideikommiss i del av den.⁴⁴

Det gåvobrev som avser Södra Hultseröd är en handling där fyra arvingar efter stiftarens död klargör dennes vilja för instiftandet av fideikommisset. Med denna handling kan gåvan, dvs. fideikommisset, genast tillträdas.⁴⁵

Det sista gåvobrevet avser Skabersjö, för vilket greve Tage Thott och hans hustru Ulrika Christina Barnekow upprättat ett sådant 1799. Fideikommissrätten övergick omedelbart till förmånstagaren, men stiftarna förbehöll sig nyttjanderätten av egendomen under sin livstid.⁴⁶ På så sätt uppnåddes i praktiken samma effekt som vid ett testamentariskt förordnande. Detta upplägg medförde att när Tage Thott dog 1824, så kunde godset tillträdas av sonen, trots att lagstiftningen 1810 förbjöd nya fideikommiss i jordbruksfastighet.

Ytterligare en form av stiftelsehandling finns, nämligen det *öppna brev* som Joakim Beck-Friis utfärdade avseende Börringekloster (och Fiholm). I brevet redogör stiftaren för det godkännande han erhållit av danske kungen att sälja sina danska stamhus,⁴⁷ om han upprättade motsvarande fideikommiss i Sverige. I brevet redogör han för hur han

genomfört dessa transaktioner och vilka villkor som skall gälla för de nybildade svenska fideikommissen.⁴⁸

Till fideikommisshandlingar i en vidare bemärkelse kan också räknas de kungliga tillstånd som beviljat flyttning av fideikommissrätten till en (annan) skånsk egendom. Dessa är fem till antalet, nämligen Trolleberg/Trolle-Ljungby, Hesselbyholm/Björnstorp, danska gods/Börtingekloster, Skeinge/Hyby och Källunda/Ruuthsbo.

Omfånget på fideikommissbrev varierar kraftigt. För att kunna likställa och bedöma dem har jag räknat om dem till att motsvara sidor i denna tidskrift. Bilagor som specificerar t.ex. jordegendomar (jordeböcker) har inte räknats med. De kortaste fideikommissbrev understiger då en (Ale-)sida. Dessa är Erik Magnus Lillienbergs inrättande av Ågerup och, det kortaste av dem alla, makarna Ruuths gemensamma testamente för grundandet av det framtida Ruuthsbo fideikommiss. I den andra änden av skalan hittar vi digra testamentsluntor, med Fredrik Trolles testamenten som de verkliga tungvikterna. 1755 års testamente innehåller 13 punkter utbredda på 7 sidor, medan 1768 års fideikommissbrev är på hela 15 sidor omfattande 28 punkter. Totalt omfattar de Trolleska fideikommissbrev 25 sidor. Den näst mest omfattande fideikommisshandlingen är Johan von Brehmers första testamente, vilket är på 9 sidor. De flesta fideikommissbrev ligger i intervallet 3 till 6 sidor. Totalt omfattar samtliga skånska fideikommissbrev cirka 125 sidor.

Innehållet och den inre formen i fideikommissbrev varierar en hel del, men ett antal punkter ingår av nödvändighet i alla urkunderna. Sådana obligatoriska inslag är angivandet av vilken egendom fideikommisset avser samt vem som skall bli förste fideikommissarie, företeelser som kommer att behandlas längre fram i uppsatsen. Två punkter

skiljer fideikommiss Testamentet från ett vanligt testamente: klausulen som anger att egendomen inte får säljas eller belånas utan skall kvarstanna inom släkten samt en redogörelse för den successionsordning som skall gälla. Den sistnämnda punkten kommer också att behandlas längre fram. Försäljnings- och belåningsförbudet är angivet på ett ganska likartat sätt i fideikommissbrev. Exempel på skrivning kan hämtas från Wanås fideikommiss där det sägs om fideikommisset att

skolandes härifrån aldrig någon fastighet försäljas eller abalieneras, under vad namn det vara må, mindre denna egendom för penninglån pantsättas eller graveras, ej heller på något sätt förbytas, skiftas eller delas, utan ständigt osöndrad uti en mans hand bibehållas.⁴⁹

I de flesta fideikommissbrev förekommer yttringar av religiös natur och av fromhetskaraktär. Det går att skönja en större omfattning av denna typ av innehåll i de handlingar som upprättats av kvinnliga stiftare. Ofta är dessa stycken kopplade till tankar och uttalande om döden och livets ändlighet, vilket ju inte är onaturligt i ett testamente. Formuleringarna är högtidliga och ofta elegant utformade.

Maria Hegardt stiftade fideikommissen Svenstorp och Stora Markie med en urkund som hade denna inledning:

Förordning som iakttagas skall efter min död, vilken Gud låte ske i en salig stund, så att jag måtte vara välberedd, kunna befalla min själ i Jesu min Frälsares händer, saktmodeligen avsomna och efter döden bliva delaktig av den eviga glädje och härlighet, som denna min högtlovade Frälsare med sin dyra pino och död mig förvärvat haver!⁵⁰

Övedsklosters fideikommissbrev inleds på ett likartat sätt:

I Herrans namn. Det är väl den högsta försynen allena förbehållet, att se in uti framtiden, avmäta släktens öden och beskära envar av timeligt gott så mycket Honom behagar.⁵¹

Makarna Ehrenborg inledde sitt testamente med en dikt:

Lär oss betänka Herre här
Vår livstid som förgänglig är
Att man ej fast bliva må
Måste härifrån, rik, lärder, gammal, ung också⁵²

Fideikommissbildarna

Den gängse bilden av fideikommissbildarna såsom tillhörande frälseståndet bekräftas i stort av de skånska exemplen. Av de 21 stiftarna tillhörde 18 adelsståndet och 3 borgarståndet. De tre borgerliga fideikommissbildningarna (Areskougska fideikommisset, Petersborg och Södra Lindved) tillhör de fyra i särklass minsta fideikommissen. Det fjärde (Södra Hultseröd) var, trots att det stiftats av en adelsman, till förmån för en borgerlig släkt. Möjligen kan invändas att två av stiftarna, båda änkor vid stiftelsebildningarna (Maria Hegardt och Catharina Beata von Schoting), hade ett borgerligt ursprung. Men båda var ingifta i adessläkter, och deras stiftelsebildningar bör betraktas som gjorda från en adlig plattform och var givetvis riktade mot en adlig släkt. Således kan konstateras att samtliga väsentliga fideikommissbildningar i Skåne var adliga fideikommiss.

Vilken del av adeln svarade då för de skånska fideikommissbildningarna? Av de 18 adliga stiftarna tillhörde 10 en betitlad adessläkt, fördelade på 6 friherrliga släkter och 4 grevliga. Vidare kan 6 betecknas som tillhörande nyadeln, medan 12 var av gammaladlig tillhörighet.⁵³ Stiftarna kom således från både ny- och gammaladel, hög- och lågadel.

Under andra halvan av 1600-talet övergick Skåne från att vara en sedan lång tid etablerad dansk provins till att bli den sydligaste delen av det svenska kärnområdet. Frederna i Roskilde och Köpenhamn, följda av utgången av det skånska kriget på 1670-talet, ledde

till en medveten försvenskning av landskapet med målsättningen att det helt skulle integreras i det svenska riket. Detta fick konsekvenser för ägarstrukturen på de skånska godsena. Några av de gamla dansk-skånska ätterna valde att stanna och byta nationalitet. Andra valde att bosätta sig i Danmark och avyttra sina skånska egendomar. Dessa köptes då ofta upp av representanter för den svenska adeln, ett handlande som understödde försvenskningssprocessen. Under 1700-talet hade således en ny ägarstruktur etablerats i det skånska godslandskapet. Ställs fideikommissbildningarna i det här perspektivet, framgår det att 9, möjligen 10, av stiftarna hade dansk-skånska rötter. Här återfinns vi de tre borgerliga stiftarna. Resterande 11–12 är således stiftare tillhörande den i Skåne nyetablerade svenska adeln.

8 av stiftarna var änkor, medan 5 var änklingsar. 6 par stiftare utgjordes av gifta makar, 3 stycken var ogifta, varav 2 män.⁵⁴ Det faller sig naturligt att testamenten och andra föreställningar inför döden görs sent i livet då ofta maken eller hustrun redan gått bort. Därav övervikten för änkor och änklingsar i stiftelsematerialet. Vidare kan noteras att änkor oftast refererar till sina avlidna män i testamentena, något som saknar motsvarighet bland änklingsarna. De fideikommissbrev som upprättats av de gifta paren visar tydliga spår av mannens bestämmanderätt i äktenskapet och förmyndarskapet över hustrun. Jacobina Henriette Hildebrand, gift med greve Gustaf David Hamilton på Barsebäck, har t.ex. fått underteckna ett gemensamt upprättat testamente med bl.a. följande skrivning:

det för min kära hustru skulle bliva en helt ovanlig och ganska besvärlig syssla att befatta sig med intressens uppbärande för utestående fordringar och intressens utbetalande så till banken som flera, vilka av mig hava att fordra, varvid fordras en exakt annotation, som av ett därvid ovan fruntimmer ej kan begäras.⁵⁵

Antal skånska fideikommiss bildade resp. tillträdde per årtionde.

	Ursprunglig stiftelsehandling	Tillträde av fideikommisset
1720-1729	1	
1730-1739	3	
1740-1749	5	1
1750-1759	8	9
1760-1769	4	4
1770-1779		4
1780-1789		2
1790-1799	4	4
1800-1809	2	2
Totalt	27	26

Källa: Fideikommissbrev samt Segerstråle 1981. Anm. Skabersjö tillträdde först 1824.

Som en sista aspekt på fideikommissbildarna är det av intresse att se vilken yrkesmässig bakgrund de hade (och i fall av änkor deras män). 13 hade gjort militär karriär, medan 6 hade en civil ämbetsmannabakgrund. Två borgerliga stiftare hade ägnat sig åt handel.

Tider för bildandet

Fideikommissbildningen i Skåne började 1725 (Bjersgård) och vann en ökande popularitet fram till mitten av 1700-talet. Tabellen visar en sammanställning över när stiftelsehandlingarna för de skånska fideikommissen ursprungligen upprättades samt när fideikommissen tillträdde.

Under perioden 1768-1790 tillkom inga nyinrättade fideikommissbildningar. Kring sekelskiftet 17-1800 upprättades åter ett antal fideikommiss, de sista var Wanås och Södra Lindved 1800. Troligen har ytterligare fideikommiss instiftats i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, men med den förändrade lagstiftningen 1810 har dessa testamenteriska förordningar måst annulleras, om de inte igångsatts genom testators död före lagstiftningsförändringen.

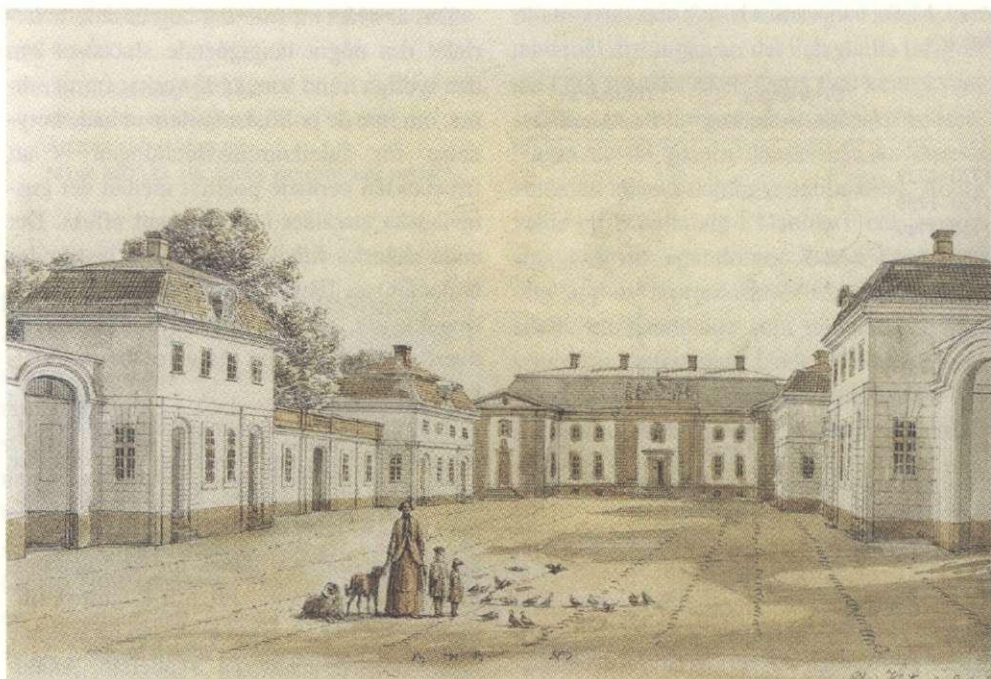
Det är svårt att från det begränsade materialet dra några långtgående slutsatser om den tydliga trend som ändå verkar framkomma, om inte de politiska systemen hade betydelse för fideikommissbildningen – att frihetstiden verkade positivt medan det gustavianska enväldet hade motsatt effekt. Det enda skånska fideikommiss som instiftades under Gustav III:s 21-åriga regenttid var Börjungekloster, som egentligen endast var en överflyttning från en tidigare dansk fideikommisssegendom.

Tillträdesperioderna är en funktion av stiftelseperioderna, med en mer eller mindre tidsmässig eftersläpning. Åter kan konstateras att 1750-talet var den mest aktiva fideikommissperioden i Skåne, nio av fideikommissen tillträdde då. Ett fideikommiss tillträdde först 1824, långt efter den förändrade lagstiftningen, nämligen Skabersjö. Anledningen till detta har redovisats tidigare i uppsatsen.

Fideikommisssegendomen

Typbilden för ett skånskt fideikommiss är en stor jordbruksegendom med omfattande markareal, dels under egen drift, dels i form av arrendegårdar. Centralpunkt i fideikommisset är en slotts- eller herrgårdsbyggnad med omgivande ekonomibyggnader och parkanläggningar, vilken utgör bostad för fideikommissarien och hans familj.

19 av fideikommissen var belägna i Malmöhus län, medan 8 återfanns inom Kristianstads län. Med hänsyn till att 43 % av Skånes areal och 54 % av dess befolkning under mitten av 1700-talet tillhörde Malmöhus län,⁵⁶ kan en överrepresentativitet (70 %) av antalet fideikommissbildningar i länet konstateras. Görs motsvarande beräkning i stället utifrån respektive läns fideikommissareal, blir andelen för Malmöhus län mellan 50-60 %.⁵⁷ Genomsnittsstorleken för ett fideikommiss var således större i Kristianstads län än i Mal-

Övedskloster. Akvarell av Ferdinand Richardt (1819–1895) i M. Y. Stuart & N. P. Stilling: Danske herregårde og Amerika.

möhus län. Förklaringen till denna skillnad står att finna dels i de till ytan stora skogsdominerade fideikommissen i Kristianstads län, dels i att de flesta små, borgerliga, fideikommissen fanns i Malmöhus län. Hälften av fideikommissen kan anses ha varit belägna inom den skånska slättbygden, hälften inom ris- och skogsbygden.

Den storleksmässiga variationen mellan fideikommissen var stor. De fyra borgerliga fideikommissen hade vardera en areal på endast mellan 90 och 170 hektar. Det minsta därefter, bortsett från det genom 1940-talets expropriation stympade Hovdala, var Stora Markie som på 1950-talet omfattade 841 hektar. De ytmässigt största fideikommissen på 1950-talet var Trolle-Ljungby (8 636 hektar), Christinehof (7 639 hektar) och Wanås (7 260 hektar), samtliga med mycket stora

skogsinnehav. De största åkerarealerna hade Trolleholm (4 295 hektar) och Trolle-Ljungby (3 462 hektar). Den genomsnittliga storleken på ett fideikommiss var 3 350 hektar, medan den genomsnittliga arealen för åker var 1 640 hektar.⁵⁸

Många av Skånes mest kända slottsbyggnader återfinns bland fideikommissen. Flera huvudbyggnader utgörs av renässansbyggnader från 1500- och 1600-talen. Hit hör t.ex. Krapperup, Svenstorp och Trollenäs. I flera fall lät dock stiftaren, som ofta var en både ekonomiskt välbärgad och driftig person, uppföra imponerande herresäten. Christina Pipers Christinehof uppfördes 1737, Börjinge kloster anlades av Joakim Beck-Friis 1763 och Skabersjö byggdes av Tage Thott på 1770-talet. Det mest kända fideikommisslottet är kanske ändå Övedskloster där

stiftaren Hans Ramel, »Bygge-Hans» kallad, skapade en sammanhållen anläggning, där det franskinspirerade rokokoslottet är kopplat till trädgårdar, alléer och omgivande landskap i en ändamålsenlig och harmonisk kombination. Med detta uppnådde han upplysningstidens högsta ideal: att sammanföra det praktiska och effektiva med stora skönhetsvärden, dvs. att förena nytta med nöje. Fideikommissinstitutet har tveklöst haft betydelse för adelns byggnadsverksamhet och dess arkitektur, vilket Fredric Bedoire visar i sin riksomfattande undersökning.⁵⁹

Fideikommissegendomen utgjordes inte enbart av stora markarealer med slottsanläggningar. Lösöresfideikommiss med allt från husgeråd och sängkläder till boskap och utsäde, bibliotek, tavelsamlingar och dyrbara möbler kunde ingå i tillgångsmassan. Separata lösöresfideikommiss kunde senare också komplettera ett ursprungligt fideikommiss, som den De la Gardieska samlingen, vilken tillfördes Övedskloster på 1800-talet.⁶⁰ Både stadsfastigheter och näringslivstillgångar kunde ingå. Det Ankarcronska fideikommisset, där Boserup ingick, innehade således en fastighet i Stockholm, medan Andrarums alunbruk utgjorde en av de stora tillgångarna i de Piperska Skåne-fideikommissen.⁶¹

Några av fideikommissen hade från början ingen jordbruksegendom, utan stiftarna tillsköt ett kapital för vilket senare en värdig godsanläggning skulle anskaffas. Boserup är ett exempel där stiftaren stipulerade hur ett flertal tillgångsslag i hennes kvarlåtenskap skulle säljas »och vändas i penningar, därför uppköpa fastigheter och lantgods under fideikommissvillkor».⁶²

Men det var trots allt jorden som utgjorde basen i fideikommissen, på samma sätt som den utgjorde grunden både för de stora förmögenheterna och för människors försörjning och utkomst. Fideikommisslagstiftningen, och för övrigt hela testamentsrätten, gav

möjlighet att testamentariskt disponera endast avlingejord, dvs. jord som testator själv förvärvat, medan arvejord inte fick förfogas över på det sättet. Härtill kom regler kring börsrätt, dvs. släktmedlemmars rättigheter att inlösa jord som sålts till utomstående.⁶³ Lagstiftningen syftade till att skydda släktens fundamentala ekonomiska tillgång, jorden. Fideikommissbrevet uppvisar en provkarta på hur denna lagstiftning kunde hanteras och kringgås för att testators syften skulle kunna uppfyllas och jordegendomen göras tillgänglig för fideikommissbildning.

Det tillåtna sättet att skaffa sig testamenterbar jord var ett förvärv från någon utanför släkten. Det kunde tydligt framhållas i stiftelsehandlingen som Joakim Beck-Friis gör när han specificerar fideikommissegendomen som

av mig utom börd inköpta frälse och skatteegendomar, nämligen uti Malmöhus län Wemmenhögskloster härad och Gustafs socken berustade skattesäteriet Börtinge Closter.⁶⁴

Förvärvades egendomen från någon släktmedlem kunde börsrätten göra fideikommissbildningen mer osäker. Makarna Ramel förvärvade Övedskloster från hustrun Amalia Beatas bror Adam Lewenhaupt. I testamentet argumenterade makarna för sin rätt att fritt disponera egendomen:

Denne egendom är under vårt äktenskap köpt och förvärvat, och bör alltså för avlinge anses, fastän den blivit löst från min, Amalia Beata Lewenhaupts, broder, enär vår författning om denna egendoms besittning endast syftar på dess ständiga bibehållande inom släkten, samt våra egna bröstarvingars och efterkommandes välfärd, vilka var uti sin ordning, och efter den Högstas skickelse, kunna göra sig förhoppning därom.⁶⁵

För säkerhets skull lät makarna Ramel sina barn utfärda en försäkran, där det heter att

ehuru berörda fastighet är inom börd på vår fru moders och svärmoders sida, av våra kära föräldrar inköpt, likväl icke hava något det minsta att påminna emot ovannämnda fideikommissförfattning.⁶⁶

Flera av de skånska stiftarna var som nämnts änkor eller änklingar. Den en gång gemensamt förvärvade egendomen var därmed splittrad: en del innehade den efterlevande som giftorätt, en del var den avlidne makens giftorättsgods, vilket förhindrade full dispositionsrätt. I källmaterialet finns exempel på två sätt att hantera en sådan situation. Om förutsättningarna tillät det, kunde man genom testamente säkerställa full dispositionsrätt för den efterlevande maken. I fideikommissbrevet avseende Bjersgård skriver Margrete Sofie Gyldenstjerne att

alldenstund så väl min salige käre man översten herr Nills Hästscow, som jag under varande äktenskap haft stor möda och besvär, från varjehanda gravationer, Bjersgårds gård och gods att befria, och han därför ingen hellre unnat förmånen därav än mig, ty är ock testamente upprättad på all dess andel i boet [...] att således denne min fasta egendom, fullkomligen och till alla delar iklätt sig avlinge gods natur och egenskap.⁶⁷

Om inte den presumtiva stiftaren varit så förutseende att makens giftorättsgods hanterats genom testamente, återstod att lösa ut de arvsberättigades intressen i egendomen. Christina Piper hanterade arvingarnas förväntade fädernearv så här:

så kommer dock detta Högstad godset och de berörda 573 daler 26 öre 5 11/60 penning silvermynts ränta i Baldringe här att anses för mitt avlinge, emedan jag redan inlöst med kontant de trenne systerlotternas andelar i dessa gods och räntor, och vad mina kära dotterbarn Bieckarne för sin andel, som ännu är obetalt, hava att fordra, skall framdeles bliva betalt, eller med annan ränta, som jag köpa får, ersätas. Sker detta icke i min livstid, skola de förnöjas av den revenue och årliga ränta, som av min fasta egendom inflyter.⁶⁸

dvs. antingen hade inlösen redan skett eller så skulle detta ske framöver på något sätt.

Slutligen har vi fallen med den rena arvejorden. Även denna kunde användas för fideikommissbildning, men det krävdes – i likhet med i föregående fall – att man löste ut de framtida arvingarna, dvs. man fick helt

enkelt köpa sin egen egendom. Magdalena Sofia Coyet, som ärvt Årup, hade hanterat arvingarnas krav och

förnöjt och betalt dem för deras pretention i Årups sätesgård med tillydande gods och lägenheter, så att jag även i anseende till flera skulders betalande, varmed gård och gods varit belastad, med fullt skäl anser denna egendom [...] såsom förvärvat och avlinge i min hand.⁶⁹

Fredrik Trolle hanterade samma problem, dock på en ekonomiskt mycket högre nivå:

Som Nääs gård och gods i Skåne [...] är min ärvda egendom [...] så har jag till att förvandla [...] detta gård och gods uti avlinge natur för gott funnit, att nu i min livstid med alla mina kära barns och mågars goda vilja, samtycke och gottfinnande tillhandlat mig deras arvspretentioner på samma gård och gods, efter det värde som oss emellan överenskommit blivit, så att jag var dotterlott inköpt för en summa av 24000 daler silvermynt, vilket för 3/5 tillsammans utgör 72000 daler silvermynt, och för min sons, kammarherren välbome herr Arvid Trolles lott, vilken är 2/5 i bemänte gård och gods en summa av 48000 daler silvermynt, kontant erlagt, efter min död att bekomma.⁷⁰

Orsaker till fideikommissbildandet

1686 års testamentsstadga, där fideikommissinstitutet första gången behandlas i svensk lagstiftning, gav tillåtelse »at göra til sin Families Heder och Conservation, och i andra tillfällen en perpetuel Förordning».⁷¹ Här framkommer således den huvudanledning såsom lagstiftaren såg det till varför fideikommiss bildas, nämligen för familjens heder och konservation. Familjens heder kan tolkas som det anseende och status en släkt eller släktgren åtnjuter, hur högt på rangskalan den återfinns. Konservation handlar om att skapa och bevara de ekonomiska medel som krävs för att bibehålla denna position. Det gällde således att skapa ekonomiska och materiella förutsättningar för familjen att kunna leva och agera på ett sätt som bibehöll, eller ännu hellre förstärkte, familjens anseende och status. Lagstiftaren blundade dock

inte för att andra skäl för fideikommissbildning kunde finnas och lade därför till »och i andra tillfällen». Utformningen och formuleringen av denna lagtext ger ett tydligt intryck av att den syftar till den adliga delen av befolkningen.

I de flesta av fideikommissbrev, företrädesvis i deras inledningar, finns motiveringar till varför stiftaren vill göra de dispositioner som därefter stadgas. Dessa motiveringar knyter i stor utsträckning an till lagstiftningens motiv om familjens heder och konservervation. Fredrik Trolle skriver »Allra först faller mig uti grannsynt besörjande uppkomsten av manliga ätten av Trolle-familjens konservervation» och han fortsätter något senare med att han vill »tillägga manliga descendenter utav min familj så mycket egendomsstyrka som nödvändigtvis erfordras till en possessors hederliga och anständiga arrangement». ⁷² Variationerna på det här temat är många. Vissa tryckte mer på familjens heder, men det var vanligare att ta fasta på det ekonomiska, konservervationen, som t.ex. Johan von Brehmer gjorde när han med fideikommisset vill »lämna min adeliga familj någon hjälp och understöd till dess bättre utkomst i framtiden». ⁷³ Ett mycket vanligt grepp var att utmåla de risker som fanns för att familjens heder och konservervation skulle äventyras, risker stiftarna ville minimera eller helt eliminera genom fideikommissbildningen. Ett mycket tydligt exempel på detta återfinns i Näsbyholms fideikommissbrev:

eftersom dagliga erfarenheten visar, huru som många familjer de där förut i välstånd suttit, äro ofta sedermera tillbaka ställda, samt uti en bedröflig fattigdom försatta, vilket efter min mening merendels huvudsakligen därav förorsakas att vid arvsskiften och delningar hela Corpus Bonorum ofta i så många smådelar varder fördelt och lottat, att det äntligen allt tillsammans från familjen bortgått till främmande och oskylda. ⁷⁴

Fredrik Trolle stipulerar i sina testamenten att fideikommissarierna efter hans döttrar

skall till sitt eget namn lägga namnet Trolle och att fideikommissgodsen skall döpas om till namn som innehåller släktnamnet Trolle. Anknytningen till släktnamnet bör ses som en del av strävandet efter familjens heder. Det finns fler exempel på att släktnamnet skulle bevaras och vara knutet till fideikommissarierna när andra släkter kom till egendomen genom kvinnlig successionsövergång, t.ex. Hamilton på Barsebäck eller Brehmer på Hyby. Ett mer särpräglat fall där stiftaren ville bevara namnet var Bjersgård. Margrete Sofie Gyldenstierne, som ville bevara sitt släktnamn, saknade bröstarvingar. Hon konstaterade att brodern var gammal och ogift »samt således utan rätta bröstarvingar, som Gyllenstierna namnet bära kunna», ⁷⁵ medan systemen var gift med en Starkhufvud. ⁷⁶ Hon valde därför att testamentera egendomen som fideikommiss till sin och hennes makes vän Axel Erik Gyllenstierna af Lundholm. Släkten Gyllenstierna af Lundholm var bara avlägset befreundad med den danska Gyldenstierne-släkten, men namnlikheten attraherade stiftaren. ⁷⁷

I flera testamenten görs återkopplingar till förfäderna och de egendomar som de samlat. Det var viktigt för stiftarna att dessa, genom generationer, hopbragta tillgångar även i fortsättningen kunde användas för släktens heder och konservervation. I Övedsklosters stiftelseurkund kan läsas »att den egendom som förfäderna, medelst den Högstas välsignelse och en förnuftig hushållning samlat, ej må bliva skingrad och falla uti oskyldas händer». ⁷⁸

Däremot saknas i det närmaste helt direkta motiveringar att fideikommissen instiftats till heder och åminnelse av stiftaren själv eller dess avlidne make. Speciellt då det gäller de många änkor som framträder som fideikommissgrundare, skulle det ha varit tänkbart att de velat hugfästa sin makes minne. I många fall var ju den disponibla egendomsmassan

tillkommen genom mannens verksamhet. Den enda direkta hänsyftningen finns i Bjersgårdsurkunden, angiven som en delmotive-ring: »samt min salige käre mans och min evärdliga åminnelse».⁷⁹ Trots avsaknaden av dessa direkta hänsyftningar bör nog motive-ringarna för familjens heder ses som även täckande och inneslutande stiftarens heder och minne. Speciellt gäller detta de Trolleska fideikommissen.

Slutligen skulle det ha varit tänkbart att stiftaren åsyftat bevarandet av egendomen i sig som huvudmotiv för fideikommissbildningen. Några sådana motiveringar har jag inte kunnat finna i fideikommissbrev för jordbruksegendomarna. Däremot utgör det huvudmotiv i det lösöresfideikommiss som makarna De la Gardie instiftade på 1800-talet till förmån för fideikommissarierna på Övedskloster. Stiftelsebrevet inleds:

Då erfarenheten icke sällan visat, att samlingar av konst- och kulturföremål, vilkas sammanförande och ordnande kostat en hel mansålders möda och omtanke, och vilka såsom samlingar äga ett värde utöver det, som kan i penningar uppskattas, inom kort tid skingrats eller försvunnit, när grundläggarens kärlek icke längre hållit dem tillsammans.⁸⁰

Ovan konstaterades att lagstiftningen syntes vara tänkt för adliga personer. De fyra borgerliga fideikommissen saknar också motive-ringar kopplade till familjens heder och konservation, de saknar faktiskt direkta motiveringar överhuvudtaget. Motivet till varför dessa stiftare valt fideikommissformen i stället för det mer ordinära testamentet är troligen en önskan om att undvika framtida ägosplittring vid arvsdelningar, ett motiv som också var bestämmande för adliga fideikommissbildningar. Södra Hultseröd är ett undantag från regeln om saknade motiveringar. Detta fideikommiss, som var stiftat av adliga grundare, instiftades till hovrättskommissarien Peter Weibulls barn »i anseende till den möda och flit bemålte kommissarie vår herr

farbror visat allt sedan år 1732, då han ur dess tjänst kommit skulle efter vår salig farbrors död ihågkommas».⁸¹

Fideikommissvillkoren

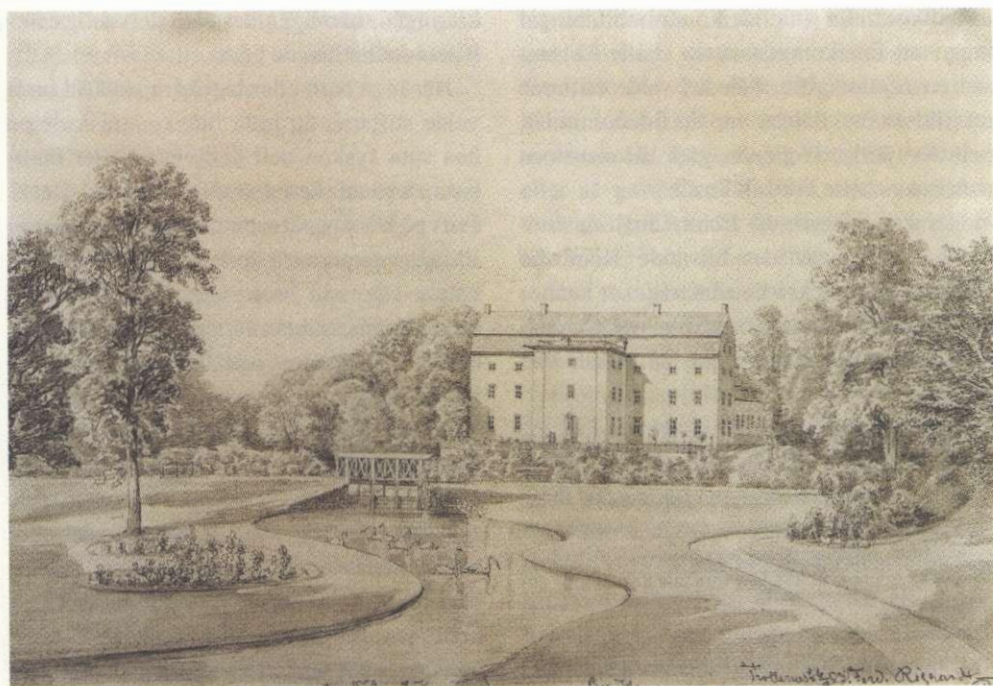
I fideikommissbrevens klagjordes de villkor som skulle gälla för fideikommisset. Som visats tidigare var vissa klausuler alltid förekommande, medan andra bara återfinns i vissa fideikommissbrev. Här skall de vanligaste klausulområdena genomgå:

Första fideikommissarie

Normalt anses fideikommissets första innehavare vara stiftarens äldste son. Detta stämmer inte vad gäller de skånska fideikommissen, utan är bara riktigt i knappt hälften av fallen (11 av 27). Utvidgar vi begreppet till alla söner, inte bara den äldste, så tillkommer ytterligare en.⁸² Låt oss därför följa stiftarens släkt, från den närmaste familjen till mer avlägsna släktingar, för att se var övriga första fideikommissarier kan påträffas och skälen till detta.

I fyra fall var fideikommisset instiftat till förmån för stiftarens dotter. I fallet Näsbyholm kunde det falla sig naturligt, då stiftaren saknade manlig avkomma. Men som vi skall se framöver var inriktningen mot manliga fideikommissinnehavare så stark att det inte varit onaturligt ifall stiftaren valt sin dotter-son i stället. Dottersonens ungdom och omyndighet kan möjligen ha bidragit till valet av dottern.

Anna Catharina Ridderschantz på Råbelöf utsåg samtliga sina tre döttrar till fideikommissarie, men insåg att ett delat innehav kunde skapa problem och att »fasta egendomen säkrast kan under en arvinges vård och styr-sel bibehållas».⁸³ Hon gav därför företräde för äldsta dottern. Sönerna valdes uttryckligen bort, »det ingen av våra kära söner i fastigheterna skola hava något att fordra».⁸⁴

Trollenäs. Akvarell av Ferdinand Richardt (1819–1895) i M. Y. Stuart & N. P. Stilling: Danske herregårde og Amerika.

och de fick rättighet till fideikommisset först efter sina tre systrar och deras ättlingar. En förklaring till sitt val ger stiftaren senare i fideikommissbrevet, nämligen

att mina kära söner efter deras salige faders död, var för sig långt mera av mitt bo uppburit, än den del dem genom fäderne eller möderne i arv kunnat proportionaliter tillfalla om kvarlåtenskapen efter lag hade blivit delt.⁸⁵

Två döttrar placerades också på de Trolleska fideikommissen (och egentligen ytterligare en, men denna återfanns på ett fideikommiss utanför Skåne). Här hade Fredrik Trolle av-siktligt frångått sin son Arvid Trolle. I fideikommissbrevet 1755 angav stiftaren att han egentligen velat att denne skulle ha fått för-månen av Värpinge (sedermera Trollebergs) fideikommiss, men han kunde bara konsta-tera att

oaktat all använd kostnad på bemålde min son uti studier, resor och det mera, hos honom ändå icke givas de egenskaper som utmärka att han kan bliva sin familj till heder och sitt fädernesland till synnerlig nytta, helst han icke vill följa mina, trogna råd och faderliga förmaningar utan skickar sig aldeles ensinnigt och tror sig, vid dess nu myndiga år, böra endast av sig själv dependera.⁸⁶

Arvid Trolle hade slagit sig in på den akade-miska banan och var både docent och adjunkt i historia vid Lunds universitet. Flera källor uppger att han var lite egen till sättet, t.o.m. betraktad som sinnessvag,⁸⁷ och i ekonomis-ka saker var han helt otillräcklig »ty hans räknekonst räcker ej längre än fingrarnas an-tal».⁸⁸ Dessa egenskaper kan ha varit orsaken till faderns åsidosättande av sonen i testa-mentet. En annan orsak var möjligen hans giftermål med den borgerliga professorsdot-tern Liboria Harmens, då Fredrik Trolle som

ett villkor i alla sina fideikommissbildningar angav att fideikommissrätten skulle förloras vid ett ofrälse gifte. Således valde stiftaren att tilldela sina döttrar var sitt fideikommiss, och det fjärde, Trollenäs, gick till sonsonen som också hette Fredrik Trolle.

Här kan noteras att Ebba Christina Siöbladh, stiftare av det blivande Ruuthsbo fideikommiss, också konstaterade att hennes äldste son inte var förmögen att förvalta egendomen, men hon valde en annan lösning.

Och som min son Gustav Adolph Ruuth är äldst men hans tillstånd är ej att kunna disponera det eller sin övriga arvejord, så vill jag, att min son Eric Ruuth skall vara hans förmyndare, varför han skall njuta sin brors revenue, ty jag hoppas han så kristeligen vårdar honom, att han kan vara mig ansvarig på domens dag.⁸⁹

Tre barnbarn har av grundare utsetts till förste fideikommissarie. Ovan har redogjorts för anledningarna till varför Fredrik Trolle d.y. erhöill Trollenäs. Elisabet Jennings på Wanås gav fideikommissförmånen till sin enda dotters (som var avliden) näst äldste son, Carl Axel Wachtmeister af Johannishus. Den äldste dottersonen, Hans Wachtmeister af Johannishus, var närmaste efterträdare till fideikommisset Johannishus och Tromtö i Blekinge, och stiftaren ansåg därför dennes försörjning var tryggad och att fideikommisset bättre behövdes av den yngre brodern.⁹⁰

Ett tredje barnbarn återfinner vi som Christina Pipers dotterdotter Eva Charlotta Bielke på det som sedermera blev Björnstorps fideikommiss. Christina Piper hade åsidosatt både son, döttrar och dottersöner, vilka normalt skulle ha valts före en dotterdotter även om några av dem fått fideikommiss på annat håll (främst sonen). I stiftelsebrevet skriver hon att dotterdottern och dennes syskon »hos mig från spädate åren uppfödda äro medelst deras hulda saliga fru moders beklagliga och tidiga fränfalle»⁹¹ och här finns säkert för-

klaringen, nämligen det nära personliga förhållandet mellan de båda.

När inga barn eller barnbarn stod till buds valde stiftarna att hitta fideikommissarierna hos sina syskon och deras barn eller barnbarn. Så har skett i sex fall. Joakim Beck-Friis på Börtingekloster utsåg sin broder som förmånstagare, men denne som dog ett drygt halvår efter sin bror synes inte ha tillträtt fideikommisset, utan förste fideikommissarie blev i stället hans son.⁹² Övriga brorsöner återfinns på Krapperup och Ågerup, där de i båda fallen var närmaste anhörig till stiftaren. Det var också systerdottern till Årups stiftare.

Johan von Brehmer, stiftare av det som ledde till Hyby fideikommiss, hade uppenbara problem att inom släkten finna en fideikommissarie. I fideikommissbrevet anger han ett flertal rangordnade alternativ till förmånstagare. Trots att han var 60 år gammal och ogift när testamentet upprättades, var alternativen ett, två, fem och sex⁹³ kopplade till hans förhoppning att ändå finna sig en maka och hinna få bröstärvingar. Alternativen tre, fyra och sju var vissa utsedda bland stiftarens bröder och/eller deras barn. Det åttonde och sista alternativet, som också förverkligades, var systerdotterns son.⁹⁴

Den siste fideikommissarien som kan räknas till denna krets kring stiftarnas syskon är Boserups fideikommissarie, som var brorson till stiftarens make (dvs. han tillhörde i strikt mening inte denna krets). Det speciella med detta val var att han inte var den äldste brorsonen. Denne hade utsetts i det första testamentet, men i ett tillägg drygt tio år senare ändrades detta till den yngre broderns favör utan att någon orsak till förändringen angavs.⁹⁵

Slutligen återfinns två fideikommissarier utanför stiftarnas egen släkt. Båda fallen har relaterats och gäller dels Bjersgård, som tilldelades Axel Erik Gyllenstierna af Lund-

holm, och dels Södra Hultseröd, vilket gavs till Peter Weibulls barn. I båda fallen kunde egna släktingar ha hittats.

Successionsordning

Den mest omfattande delen av fideikommissbrevet var oftast stiftarens beskrivning av den successionsordning han förordnade att gälla. Stor möda lades ner på att i detalj beskriva hur olika framtida utfall skulle hanteras. Speciell noggrannhet lades ner på den första successionen. I åtskilliga av dessa omfattande beskrivningar lyckades testator ändå formulera sig på ett sådant sätt att oklarheter om företrädesrätten till fideikommisset uppkom, t.ex. genom att åstadkomma sinsemellan motstridiga formuleringar. Dessa successionsbeskrivningar har lett till många rättsliga dispyter om fideikommissrättigheten, vilket ett flertal hovrätts- och Högsta domstolsutslag vittnar om.

De flesta stiftarna syftade till att åstadkomma en successionsordning som motsvarade det adliga sättet att fastställa huvudmannaskapet för släkten. Detta sätt brukar beskrivas som manlig primogenitur, dvs. företräde gavs för den först födde manlige ättlingen. Den rangordning som därmed skulle följas när ny fideikommissarie fastställdes blev, sett utifrån den avlidne, hans 1. Söner 2. Bröder 3. Farbröder 4. Farfars bröder 5. Osv. På varje nivå gavs företräde för äldre framför yngre. Om närmaste kandidat som påträffades var avliden, hade manliga ättlingar på manslinjer efter honom företräde innan ny kandidat söktes inom rangordningen.

Först när samtliga manslinjer efter förste fideikommissarien var utslocknade, gavs företräde åt kvinnliga ättlingar. Dessa kvinnliga ättlingar var tänkta bara som övergångar till nya manslinjer, dvs. deras äldsta söner skulle föra successionskedjan vidare på samma sätt som ovan beskrivits. Det fanns två

huvudalternativ till att hitta närmast berättigad kvinnlig efterträdare. Antingen gavs företräde för den siste fideikommissariens äldsta dotter (och om sådan inte fanns följdes motsvarande rangordning som för männen) eller så gavs företräde för stiftarens äldsta dotter (eller närmaste därefter följande kvinnliga ättling) och dennas ättlingar.⁹⁶

Om vi utgår ifrån denna beskrivning som den idealtypiska successionsordningen, med två alternativa möjligheter vid en kvinnlig övergång, kan fideikommissbrevet granskas för att hitta avvikelser. Noteras bör dock att i många fall, kanske alla, finns formuleringar vars rätta innebörd och juridiska betydelse först kan fastställas via domstolsutslag. Därför kan bara de mer tydliga avvikelserna från idealtypen beskrivas eller de där en rättslig prövning av den stadgade successionsordningen ägt rum.

Det enklaste för stiftaren hade varit att enbart hänvisa till begreppet huvudman, när beskrivning av den manliga delen av successionsordningen skulle fastställas. Ändå finns bara en sådan skrivning i skånska fideikommissbrev, nämligen i Barsebäcks. Gustaf David Hamilton och hans maka ville »att detta fideikommiss alltid i framtiden bliver i den äldstas händer av våra manliga descendenter, som är Caput Familiae».⁹⁷ Eftersom Barsebäcks stiftare inte nöjde sig med enbart denna skrivning utan även försökte detaljbeskriva successionsordningen, speciellt när kvinnlig övergång skulle ske, så kom det till rättslig tvist då huvudmannabegreppet stod i strid med tolkningen av den beskrivna successionsordningen. I domslutet gavs företräde för stiftarnas överordnade vilja att släktens huvudman ägde företrädesrätt före en bokstavstolkning av testamentet.⁹⁸

Tvister om hur den angivna successionsordningen skulle tolkas har kommit till rättslig prövning i ytterligare några fall. Två av dessa rörde Svenstorp och båda behandlade

frågan om stiftaren avsett en överordnad huvudmannaprinzip eller om bokstavstolkningen, som gav en annan – men fortfarande manlig – företrädesrätt, skulle gälla. Domstolarna dömde första gången till förmån för huvudmannaprinzipen⁹⁹ och andra gången till förmån för bokstavstolkningen.¹⁰⁰ Två andra tvister – fallen gällde Björnstorp och Krapperup – behandlade frågan om stiftaren avsett att kvinnligt företräde skulle ges innan alla manliga linjer utslocknat. Återigen fanns motstridiga skrivningar i fideikommissbrevet. I båda fallen dömde domstolarna för den överordnade, manliga, huvudmannaprinzipen.¹⁰¹

Tre av fideikommissen hade dock en klart angiven linje att kvinnligt företräde ges innan de manliga linjerna utslocknat. Helt jämlikt i könshänscende är Råbelöfs fideikommiss. Jag har tidigare visat hur Anna Catharina Ridderschantz gav företräde för sina tre döttrar till fideikommisset före sina söner. I stiftelseurkunden nämns sedan varken manligt eller kvinnligt i successionsfrågan utan bara livsarvingar, dvs. ålder gavs försteg före kön vid utscende av efterträdare.¹⁰² Denna jämlikhetsprincip har medfört att fideikommisset innehafts av flera olika ätter (von Böhnen, von Rosen, Kennedy).

Även Peter Flinck, som instiftade Södra Lindved, gav kvinnor rätt till fideikommisset. Dock hade de manliga medlemmarna av en syskonskara företräde framför de kvinnliga.¹⁰³ Samma successionsordning valde Ebba Christina Siöbladh, som tillsammans med maken Gustaf Ruuth instiftade Källunda/Ruuthsbo. I det ursprungliga, gemensamma, testamentet skrev makarna att det instiftats »för vår äldste son samt sedan för äldsta son efter son om den Högste så behagar beskära, händer det ock att denna grenen går ut, så faller detta då i lika måtto på den närmaste i ordningen».¹⁰⁴ Skrivningen tyder definitivt på principen om manlig primogenitur. Ebba

Christina Siöbladh kom tjugo år senare som änka på andra tankar och i ett eget testamente skrev hon

Och som det tvivelsmål, som jag befarar framdeles kunna uppstå om rätta förståndet av ovan nämnda författning enkannerligen består i den frågan, huruvida fideikommisset bör ovillkorligen alltid tillfalla manlig arvinge, eller döttrar av min salig herres och min avkomma även kunna komma i besittning därav, änskönt någon av vår manliga avkomma tillika lever, så har jag härmed velat förklara det min salig herres och min vilja och mening var, det vår äldste son Carl Ruuth skulle först efter oss undfå fideikommisset; lämnar han någon son efter sig, får den fideikommisset efter honom. Men överlever honom ingen son utan allenast döttrar, en eller fler, så bliver hon eller den äldsta av döttrarna, änskönt någon av våra andra hägge söner då lever, efterträdare efter fadern i fideikommisset.¹⁰⁵

Hon insåg att hennes testamente troligen inte skulle komma att räcka för att ändra betydelsen av det gemensamma testamentet. Efter vidare plädering för sin sak i testamentet skrev hon att om

mot förmodan en annan ordning av vederbörlig domstol skulle förklaras vara menad med 1756 års testamente, så vill jag hava denna förklaring ansedd som en förändring därav, vilket alltså bör tjäna till efterrättelse för min del i detta fideikommiss.¹⁰⁶

Precis på det sättet dömde domstolarna när tvist uppkom i slutet av 1800-talet, nämligen att den manliga linjen fick 2/3 av fideikommisset och den kvinnliga 1/3, vilket motsvarade respektive makes rätt i egendomen.¹⁰⁷

Ytterligare några skånska fideikommiss har en successionsordning som avviker från idealtypen. I Hovdals fideikommiss har änkor haft rättighet till fideikommissinnehavet.¹⁰⁸ Det Stora Lillienbergska fideikommisset har en mycket särpräglad efterträdarprincip. Den går nämligen sidlänges i generationerna i stället för att följa den rätt nedstigande linjen från far till son. Efter en serie rättsliga tvister under 1800-talet fastställdes slutligen den princip efter vilken succession skulle ske, en princip som troligen

strider mot stiftarens vilja (vilken jag bedömer varit en mer vanlig huvudmannaprinzip), men som enligt domstolsbeslut anses överensstämma med testamentsinnehållet. I kort-het ges företräde till ättling inom samma generation, innan någon från nästa generation kommer i åtnjutande av fideikommisset.¹⁰⁹ Precis som i fallet Råbelöf har efterträdar-reglerna lett till att flera olika ätter innehaft fideikommisset (Lillienberg, Stiernclou, Lode från Livland, Palmqvist, Reuterskiöld, Sylvander).

En avvikande successionsordning har slutligen också Södra Hultseröd. I stiftelseurkunden står:

skulle bemålte Eric Weibull uti unga åren eller utan bröstärvingar genom döden avgå, så skola dess samsyskon vara till detta hemman på lika sätt berättigade, såväl syster och broder, så att det till lika god och stor del av vardera skall nyttjas.¹¹⁰

Principen har lett till att fideikommisset kommit att ha flera samtidiga innehavare.¹¹¹

Flera fideikommissstiftare insåg att samtliga ättlingar enligt de stadgade successionsordningarna kunde dö ut och förordnade därför hur man skulle förfara om detta skulle ske. Ruuthsbos och Skabersjöes stiftelsehandlingar anger att näste fideikommissarie skall sökas enligt normala arvsprinciper.¹¹² Elisabeth Jennings på Wanås pekade ut vissa av sina syskon och deras ättlingar.¹¹³ På Barsebäck gavs den siste fideikommissarien rätt att själv peka ut sin efterträdare, men det skulle vara den som han fann skickligast inom andra grenar av den Hamiltonska ätten.¹¹⁴

Tidigare har vi sett hur viktigt det Gyllenstiernska namnet var för Bjersgårdss stiftare. Hon följde strikt denna huvudmålsättning även när hon skulle besluta hur fideikommissrätten skulle hanteras om ätten Gyllenstierna af Lundholm dog ut:

Vidare och där denne mig käre och älskliga ätten efter gudomlig försyn, med tiden alldeles upphöra och utsläckna skulle, och någon Gyllenstierna av an-

nan svensk familj ändå i livet övrig vore, så förtror jag denna min testamentariska disposition till den äldsta av dem å manssidan.¹¹⁵

Fredrik Trolle valde ett helt annat sätt att placera sina Trolleska fideikommiss om ätterna skulle dö ut. De skulle nämligen

bliva som fideikommisssegndomar överlämnade under Wadstena krigsmanshus disposition, och samtliga dess ärliga reuener använda till de därstädes anvista fattiga officerares understöd och uppehälle.¹¹⁶

Om stadganden saknades hur man skulle förfara när den sista ättlingen inom successionsordningen dör, skulle egendomen anses ingå i den siste innehavarens kvarlåtenskap. Inneböörden blev att egendomens fideikommissnatur upphävdes och jorden iklädde sig egenskap av arvejord.¹¹⁷

I två fall föreskrevs det redan i fideikommissbrevet att fideikommisset skulle upphöra. Hovdala, som saknade fideikommissrätt för de kvinnliga linjerna, stipulerade att egendomen skulle fördelas genom ett normalt arvskifte mellan den siste fideikommissariens närmaste kvinnliga arvingar.¹¹⁸ Det andra fallet där fideikommisset skulle avvecklas var Södra Lindved. Sociala syften styrde, precis som hos Fredrik Trolle, valet av slutstation för fideikommisset:

Så snart den sista av mina bröstärvingar genom döden avgått, skall frälsehemmanet Lindved tillfalla Svedala sockens uslaste fattighjon, och utsockne hemmanet nr 1 Kjærstorp tillfalla Kjærstorps sockens fattiga.¹¹⁹

Noter

¹ Ytterligare skånska jordbruksfideikommiss har funnits, t.ex. Axelvold, Kronovall och Bjersjöholm (Kjellberg, Sven T. (red.), *Slott och herresäten i Sverige, Skåne* Malmö, 1966, del 1, s. 12 resp. del 3, s. 156–158). Dessutom fanns fideikommiss med skånsk anknytning av annan natur än baserade på jordbruksfastighet, t.ex. lösöresfideikommisset Sövdeborg och det till Skarhult kopplade Schwerin-Spantekowska kapitalfideikommisset, *Kulturegendomar och kulturföremål* (SOU 1995:128, bilaga 2).

⁷ Segerstråle, Nils, *Svenska fideikommiss*, Stockholm, 1981 s. 6–13, Modéer, Kjell-Åke, »Fideikommissinstitution i svensk rätt: en rättshistorisk skiss», *Årsbok / Vetenskapssocieteten i Lund*, 1978 s. 50–55.

⁸ Lag (1963:583) om avveckling av fideikommiss.

⁹ Segerstråle 1981 s. 6–18, Modéer 1978 s. 50–69.

¹⁰ *Avveckling av fideikommissen* (SOU 1959:40) s. 260–263.

¹¹ Uppgifter om taxeringsvärden under slutet av 1800-talet har hämtats från resp. artikel om fideikommiss samt artiklar om Skånes län i *Nordisk familjebok 1876–1899*, Skånes totala taxeringsvärde från början av 2000-talet är hämtat från *Sveriges offentliga statistik: Rikets fastigheter 2004*, s. 12.

¹² Segerstråle 1981.

¹³ Iuul, Stig, *Fideikommissarisk substitution*, Köpenhamn, 1934.

¹⁴ Jägerskiöld, Stig, »Färväl till fideikommissen?», *Förnämnen*, 1963, Modéer 1978.

¹⁵ Berling, Ebba, »Fideikommissen böra upphävas och trevna bondbyrar breda ut sig på dess öde vidder», *fideikommissfrågan i den politiska debatten 1882–1924*, C-uppsats Historiska institutionen Stockholms universitet, VT 1992.

¹⁶ *Jordkommissionens betänkanden. D. 6. Om sociala arrendebestämmelser, avlösning av arrendejordbruk, förekommande av vanhävd, upphävande av fideikommiss i fast egendom, anskaffande av tomtmark till bostäder m.m.* (SOU 1923:40), *Promemoria angående avveckling av bestående fideikommiss* (SOU 1935:50) och SOU 1959:40.

¹⁷ Lindeborg, Stefan, *Kulturvärdenas bevarande vid avveckling av fideikommissen*, Examensarbete Juridiska institutionen Lunds universitet, 1994, SOU 1995:128.

¹⁸ Bedoire, Fredric, »'Til sin Families Heder och Conservation' eller 'then flytande nyttan'» *Byggnader och betydelser*, Britt-Inger Johansson & Christian Lovén (red.), Stockholm, 2000.

¹⁹ Rosander, Sven, *Fideikommiss, till familjens heder och konserveration! En studie över fideikommiss i allmänhet och Burensköldska fideikommisset i synnerhet*, C-uppsats Institutionen för humaniora Växjö universitet, VT 1996, Trägårdh, Kurt, »Lillienbergiska fideikommissen och ätten von Heijne», *Släkt och hävd*, 1982.

²⁰ Riksarkivet (RA) *Sakkunnig ang. ändring i gällande bestämmelser om fideikommiss*, 1914–1919, vol. 1–5.

²¹ Riksarkivet (RA) *Fideikommissutredningen*, 1952–1959, vol. 6 10.

²² Vid en tvist 1894–1895 rörande Björnstorps fideikommiss var frågan hur fideikommissbrevets successionsregler skulle tolkas. Skrivningarna i fideikommissbrevet syntes motsägelsefulla i det fall senaste fideikommissarien inte efterlämnade någon manlig arvinge. Dels stadgades att fideikommissrätten skulle tillfalla stiftarens »dotterdotters äldste son, samt så vidare, led ifrån

led, så länge någon manlig bröstarvinge efter honom finnes», vilket indikerade att manlig ättling till dotterdottersonen friherre Axel Ture Gyllenkrook alltid hade företrädare framför kvinnlig, dels att om »sista innehavaren av detta fideikommiss [skulle] dö, utan manliga bröstarvingar, då trädde hans äldste dotter därtill», vilket uppenbart pekade på kvinnligt företrädare om siste innehavaren saknade manlig avkomma, trots att andra manliga ättlingar till Axel Ture Gyllenkrook fanns. Både Svea hovrätt och Högsta domstolen dömde till förmån för den manliga linjen, med motiveringen att den förstnämnda skrivningen skulle tolkas som överordnad den sistnämnda (*Nytt juridiskt arkiv, avd. I* (NJA) 1895:141).

1932 ansökte företrädare för den »kvinnliga» linjen om resning hos Högsta domstolen. Målet 1894–1895 hade avgjorts baserat på en avskrift av fideikommissbrevsoriginalen, vilket hade förkommit. Originalen hade emellertid senare anträffats. Då konstaterades att sju ord bortfallit i avskriften. Skrivningen som stödde den »manliga» linjen lydde enligt originalbrevet i stället »dotterdotters äldste son och sedan efter honom hans äldste son [författarens kursivering] samt så vidare, led ifrån led, så länge någon manlig bröstarvinge efter honom finnes». De sökande menade att denna skrivning gjorde utrymmet för manligt företrädare betydligt snävare, och att den inte längre stod i strid med skrivningen om äldsta dotters företrädare. Högsta domstolen beviljade inte resning (NJA 1933:31).

²³ Fideikommissen instiftades genom testamenten daterade 1755-05-20 med tillägg 1766-03-10 (grundläggande stiftelsehandling för de tre dottrarna), 1763-03-24 (stiftelsehandling avseende Näs/Trollenäs till förmån för sonsonen Fredrik Trolle), 1768-12-01 (stadganden om sonsonen Fredriks Trolles förmynderskap, fördelning av legat till arvingarna, mer detaljerade föreskrifter kring de bildade fideikommissen samt tillägg till Näs/Trollenäs fideikommiss med halva Fulltofta gård), 1769-01-20 (ytterligare stadganden kring fideikommissbildningen av Fulltofta) samt 1770-03-22 (ytterligare stadganden kring fideikommissbildningen av Fulltofta, då stiftaren förvärvat resterande del av egendomen).

²⁴ Testamente 1794-08-20.

²⁵ Testamente 1747-07-09.

²⁶ Testamente 1743-02-16.

²⁷ Testamente 1747-06-30.

²⁸ Gåvobrev 1734-07-22, 1744-05-02 och 1755-03-26 samt testamente 1760-12-20, med tillägg 1762-08-06 och 1764-05-03.

²⁹ Testamente 1725-04-19.

³⁰ Testamente 1753-03-08 och kompletteringar/ändringar 1760-02-14, 1762-02-10 och 1765-06-26.

³¹ Testamente 1767-01-31.

³² Gåvobrev 1799-11-30.

³³ Testamente 1737-09-17 med tillägg, kompletteringar

och vissa ändringar bl.a. 1742-06-19, 1752-01-07, 1752-02-08 och 1754-04-09.

²⁹ Öppet brev 1791-10-01.

³⁰ Elgenstierna, Gustaf, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, Stockholm, 1931, del 1 s. 255.

³¹ Testamente 1756-12-06.

³² Testamente 1756-11-10.

³³ Testamentstillägg 1777-11-28 och 1780-06-09.

³⁴ Testamente 1766-12-20 med tillägg 1783-06-30.

³⁵ Testamente 1751-04-04, med testamentariskt tillägg 1768-05-02 av den förste fideikommissarien, brorsonen och lagmannen friherre Anders Daniel Stierneclou-Lillienberg, innebärande bl.a. utökning av fideikommiss-egendomen.

³⁶ Testamente 1763-02-06.

³⁷ Testamente 1800-07-07. En av Sveriges förnämsta privata tavelamlingar fanns på Wanås, huvudsakligen holländsk 1600- och 1700-talskonst. Samlingen var ihopsamlad av greve Gustaf Adolf Sparre af Sövdeborg (1746–1794). Den förvarades ursprungligen på Kulla-Gunnarstorp, men skänktes till Wanås av greve Carl de Geer af Leufsta 1855, som gjorde den till fideikommiss-egendom. Samlingen och lösöresfideikommisset kompletterades 1894 av Elisabet och Axel Wachtmeister af Johannishus. I samband med att Wanås fideikommiss avvecklades förhandlades om inlösen av tavelamlingen från regeringens sida. Trots att parterna inte kunde nå överenskommelse om köpeskillingen beslöt regeringen att inte utnyttja möjligheten till tvångsinlösen (Lindeborg 1994 s. 58–60).

³⁸ Testamente 1731 med tillägg av ytterligare jordbruks-egendomar i kompletterande testamente 1751.

³⁹ Testamente 1793-06-25.

⁴⁰ Testamente 1800-04-08.

⁴¹ Testamente 1750-02-24 med tillägg 1755-05-05.

⁴² Fideikommisset grundar sig i det testamente som Erik Magnus Lillienberg upprättade 1751-04-04. I detta testamente förordnades dock inget specifikt om Södra Hultseröd. De i detta testamente i första hand utsedda rättighetsinnehavarna till hela fideikommiss-egendomen, hans brorsöner, förklarade dock i en gåvohandling daterad 1752-07-30 testators egentliga vilja. Enligt de fyra brorsönerna var det testators avsikt att frälsehemmanet Södra Hultseröd nr 1 skulle instiftas till fideikommiss åt ättlingarna till hovrättskommissarien Peter Weibull, som tack för »den möda och flit bemälte kommissarie vår herr farbror visat allt sedan år 1732».

⁴³ Baserat på att Christinehof/Östra Torup och Högstad/Baldringe bedöms som två olika fideikommiss.

⁴⁴ De båda bröderna Peter Gotthard och Johan Henrik von Kochen förvärvade Krapperup, hälften var, 1734. Peter Gotthard blev den som hollde på och förvaldade godset. I det första gåvobrevet år 1734 gjordes två tredjedelar av stiftarens innehav (dvs. en tredjedel av hela godset) till fideikommiss. 10 år senare förvärvade Peter

Gotthard en tredjedel av broderns andel, vilket innebar han blev ägare till två tredjedelar av Krapperup. I gåvobrevet 1744 utökade han fideikommisset till att omfatta hela sin del. Ytterligare drygt 10 år senare förvärvades resterande del av Johan Henriks innehav, varmed Peter Gotthard blev ensam ägare till Krapperup. Fideikommisset utökades till att omfatta hela godset i ett gåvobrev 1755.

⁴⁵ Hultseröd 1752.

⁴⁶ Skabersjö 1799.

⁴⁷ Stamhus var ett av de danska majoratstyperna, vilka var den danska motsvarigheten till fideikommiss.

⁴⁸ Börtinge 1791.

⁴⁹ Wanås 1800.

⁵⁰ Hegardt 1743.

⁵¹ Övedskloster 1766.

⁵² Hovdala 1731.

⁵³ Den använda definitionen på nyadel är att stiftaren (eller i fall av änkor deras makar) eller dess fader blivit nobiliserad.

⁵⁴ Det Ruuthska fideikommisset kan ses som först stiftat av makarna tillsammans, sedan (genom de väsentliga förändringar som gjordes) av änkan själv, därav blir summan 22.

⁵⁵ Barsebäck 1767.

⁵⁶ *Sverige, geografisk beskrivning*, Stockholm, 1929–1935, del 3, s. 57, 68, 174, 187.

⁵⁷ Enkät svar Fideikommissutredningen (RA 1952–1959) samt uppgifter från resp. fideikommiss hämtade ur olika utgåvor av Nordisk Familjebok 1880–1950, med justeringar och tillägg för saknade, avvecklade och uppenbart felredovisade fideikommiss. Beräkningen kan således inte bli exakt, men hamnar med mycket stor sannolikhet inom det redovisade intervallet.

⁵⁸ Enkät svar Fideikommissutredningen (RA 1952–1959).

⁵⁹ Bedoire 2000.

⁶⁰ Övedskloster 1874.

⁶¹ Boserup 1753. Piper 1747.

⁶² Boserup 1760.

⁶³ Inger, Göran, *Svensk rättshistoria*, Malmö, 1997 s. 94–99.

⁶⁴ Börtinge 1791.

⁶⁵ Övedskloster 1766.

⁶⁶ Övedskloster 1788.

⁶⁷ Bjersgård 1725.

⁶⁸ Piper 1747.

⁶⁹ Årup 1792.

⁷⁰ Trolle 1763a.

⁷¹ Inger s. 97.

⁷² Trolle 1768.

⁷³ Hyby 1737.

⁷⁴ Näshyholm 1756.

⁷⁵ Bjersgård 1725.

⁷⁶ Enligt Barfod var systemis son, som i så fall skulle ha blivit fideikommissarie, frukten av en förbindelse med

en dräng, och giftermålet med Mårten Starkhufvud arrangerat för att dölja skammen (Barfod, J.C., *Märkvärdigheter rörande skånska adeln*, Lund, 1976 s. 334–335). Johan Christopher Barfod var författare till ett manuskript i brevformat nedtecknat 1787–1791 och senare publicerat under titeln *Märkvärdigheter rörande Skånska adeln*. Barfod var en personhistorisk skribent, som framvisar en för tiden »modern» forskningsinsats baserad på genomgång av primärkällor och ett kritiskt förhållningssätt, men han kombinerar detta med en förtjusning att förmedla dåtidens skandaler och rykten i likhet med en nutida skvallerjournalist.

⁷⁷ Bjersgård 1725. Se även Barfod 1976 s. 334.

⁷⁸ Övedskloster 1766.

⁷⁹ Bjersgård 1725.

⁸⁰ Övedskloster 1874.

⁸¹ Hultseröd 1752.

⁸² Maria Hegardt instiftade två fideikommiss. Stora Markie för sin äldste son och Svenstorp för den näst äldste.

⁸³ Råbelöf 1763.

⁸⁴ Råbelöf 1763.

⁸⁵ Råbelöf 1763.

⁸⁶ Trolle 1755.

⁸⁷ Elgenstierna 1931 del 8, s. 373, Barfod 1976 s. 41–46. Han kallades enligt Barfod för »Galna Trollen» (Barfod s. 44).

⁸⁸ Barfod 1976 s. 45.

⁸⁹ Ruuthsbo 1780.

⁹⁰ Wanås 1800.

⁹¹ Björnstorp 1747.

⁹² Börringe 1791, Segerstråle 1981 s. 66–67, Elgenstierna 1931 del 1, s. 256–257.

⁹³ Alternativ ett var äldste son eller dess söner, alternativ två var övriga söner eller dessas söner, alternativ fem var dottersöner och alternativ sex sondöttrars söner.

⁹⁴ Hyby 1737.

⁹⁵ Boserup 1753, 1765.

⁹⁶ Det övervägande antalet stiftare i Skåne valde det förstnämnda alternativet, dvs. kvinnlig anhörig närmast den siste fideikommissarien (exempelvis Barsebäck, Övedskloster, Svenstorp, Stora Markie, Börringekloster, Christinchof, Näsbyholm, Krapperup, Björnstorp, Trollelås), medan bara ett fåtal kan knytas till det andra alternativet, dvs. kvinnlig anhörig närmast stiftaren (exempelvis Skabersjö, Wanås, Årup).

⁹⁷ Barsebäck 1767.

⁹⁸ Schmidt, Carl (red.), *Juridiskt arkiv*, 1830–1862, del 34 (1861–62), s. 1–18.

⁹⁹ NJA 1894:193.

¹⁰⁰ NJA 1899:230.

¹⁰¹ NJA 1895:141, NJA 1943:322.

¹⁰² Råbelöf 1763.

¹⁰³ Lindved 1800. Södra Lindved har haft fler kvinnliga (fyra stycken) än manliga (tre stycken) fideikommissarier.

¹⁰⁴ Ruuthsbo 1756.

¹⁰⁵ Ruuthsbo 1777.

¹⁰⁶ Ruuthsbo 1777.

¹⁰⁷ NJA 1900:32.

¹⁰⁸ Hovdala 1731.

¹⁰⁹ Trägårdh 1982 s. 145–150.

¹¹⁰ Hultseröd 1752.

¹¹¹ 1953 var de nio stycken representerande familjerna Weibull och Anderberg (RA 1952–1959).

¹¹² Ruuthsbo 1777, Skabersjö 1799.

¹¹³ Wanås 1800.

¹¹⁴ Barsebäck 1767.

¹¹⁵ Bjersgård 1725.

¹¹⁶ Trolle 1768.

¹¹⁷ SOU 1935:50. Så blev t. ex. lösningen i en tvist i frågan avseende Ruuthsbo (NJA 1906:16).

¹¹⁸ Hovdala 1731.

¹¹⁹ Lindved 1800.

Bilaga: Förteckning av källhandlingar

Som källmaterial till denna uppsats har avskrifter av fideikommissbrev m.m. använts. Något enskilt arkiv där samtliga handlingar återfinns har inte hittats. Därför har källmaterialet fått hämtas från ett eller flera arkiv enligt denna förteckning.

Förklaring:

- RA = Riksarkivet A = Sak kunnig ang. ändring i gällande bestämmelser om fideikommiss 1914–1919, vol. 1–5
 B = Fideikommissutredningen, 1952–1959, vol. 6–10
 GH = Göta hovrätts arkiv C = Bouppteckningar, testamenten och arvsskiften, serie EXIA, vol. 2
 D = Bouppteckningar, testamenten och arvsskiften, serie EXIA, vol. 15
 E = Bouppteckningar, testamenten och arvsskiften, serie EXIA, vol. 31
 L.L.A. = Lund landsarkiv F = Lagfartsprotokoll Luggude häradsrätt, 1927
 G = Lagfartsprotokoll Norra Åsbo häradsrätt, 1927
 H = Lagfartsprotokoll Vemmenhögs, Ljunits och Herrestads häradsrätt, 1919

Förkortning	Utfärdare	Handling	Datum	RA	GH	LLA
Areskoug 1793	Magnus Holgersson Areskoug m. maka	Testamente	1793-06-25	A		
Barsebäck 1767	Gustaf David Hamilton m. maka	Testamente	1767-01-31	A		
Bjersgård 1725	Margrete Sofie Gyldenstierne, gift Hästesko	Testamente	1725-04-19			G
Björnstorp 1747	Christina Törnflycht, gift Piper	Testamente	1747-06-30	A		
Björnstorp 1779	Gustav III	Kungl. beslut	1779-03-01	A		
Boserup 1753	Catharina Beata von Schoting, gift Ankarcrona	Testamente	1753-03-08	A		
Boserup 1760	Catharina Beata von Schoting, gift Ankarcrona	Testamente	1760-02-14	A		
Boserup 1762	Catharina Beata von Schoting, gift Ankarcrona	Testamente	1762-02-10	A		
Boserup 1765	Catharina Beata von Schoting, gift Ankarcrona	Testamente	1765-06-26	A		
Böringe 1791	Joakim Beck-Friis	Öppet brev	1791-10-01	A		
Hegardt 1743	Maria Hegardt, gift Gyllenkrook	Testamente	1743-02-16	A	D	
Hovdala 1731	Casper Ehrenborg m. maka	Testamente	1731	A, B		
Hovdala 1751	Casper Ehrenborg m. maka	Testamente	1751	A, B		
Hultseröd 1752	Anders Daniel Stiernklo-Lillienberg m.fl.	Gävobrev	1752-07-30	A		
Hyby 1737	Johan von Brehmer	Testamente	1737-09-17	A		
Hyby 1742	Johan von Brehmer	Testamente	1742-06-19	A		
Hyby 1752a	Johan von Brehmer	Testamente	1752-01-07	A		
Hyby 1752b	Johan von Brehmer	Testamente	1752-02-08	A		
Hyby 1754	Johan von Brehmer	Testamente	1754-04-09	A		
Krappertup 1734	Peter Gotthard von Kochen	Gävobrev	1734-07-22		D	F
Krappertup 1744	Peter Gotthard von Kochen	Gävobrev	1744-05-02		D	F
Krappertup 1755	Peter Gotthard von Kochen	Gävobrev	1755-03-26		D	F
Krappertup 1760	Peter Gotthard von Kochen	Testamente	1760-12-20		D	F
Lillienberg 1751	Erik Magnus Lillienberg	Testamente	1751-04-04	A, B		
Lillienberg 1768	Anders Daniel Stiernklo-Lillienberg	Testamente	1768-05-02	A		
Lindved 1800	Peter Flinck	Testamente	1800-04-08	A		
Näsbyholm 1756	Christian Henrik von Finecke	Testamente	1756-12-06		C	H
Petersborg 1750	Martha Lorch, gift Bager	Testamente	1750-02-24	A		
Petersborg 1755	Martha Lorch, gift Bager	Testamente	1755-02-05	A		
Piper 1747	Christina Törnflycht, gift Piper	Testamente	1747-07-09	A, B		
Ruuthsbo 1756	Gustaf Ruuth m. maka	Testamente	1756-11-10	A		
Ruuthsbo 1777	Ebba Christina Siöbladh, gift Ruuth	Testamente	1777-11-28	A		
Ruuthsbo 1780	Ebba Christina Siöbladh, gift Ruuth	Testamente	1780-06-09	A		
Ruuthsbo 1808	C. A. Trolle Wachtmeister m.fl.	Kungl. beslut	1808-08-15	A		
Räbelöf 1763	Anna Catharina Ridderschantz, gift von Böhnen	Testamente	1763-02-06	A		
Skabersjö 1799	Tage Thott m. maka	Gävobrev	1799-11-30	A		
Trolle 1755	Fredrik Trolle	Testamente	1755-05-20	A	D	

Förkortning	Utfärdare	Handling	Datum	RA	GH	LLA
Trolle 1763a*	Fredrik Trolle	Testamente	1763-03-24			
Trolle 1763b	Arvid Trolle	Öppet köpebrev	1763-03-24			D
Trolle 1768	Fredrik Trolle	Testamente	1768-12-01	A		D
Trolle 1769	Fredrik Trolle	Testamente	1769-01-20			D
Trolle 1770	Fredrik Trolle	Testamente	1770-03-22			D
Trolle 1830	Carl XIV Johan	Kungl. beslut	1830-01-30	A		
Wanås 1800	Elisabet Jennings, gift Adlerfelt	Testamente	1800-07-07	A		
Årup 1792	Magdalena Sofia Coyet	Testamente	1792-07-21	A		
Årup 1794	Magdalena Sofia Coyet	Testamente	1794-08-20	A		
Årup 1802	Gustaf IV Adolf	Kungl. beslut	1802-03-30	A		
Årup 1805	Carl Adam Wachtmeister m. maka	Öppet brev	1805-12-23	A		
Övedskloster 1766	Hans Ramel m. maka	Testamente	1766-12-20	A		E
Övedskloster 1783	Hans Ramel m. maka	Försäkran	1783-06-30			E
Övedskloster 1788	Charles Emil Ramel m.fl.	Försäkran	178x-12-29			E
			1788-08-25			
Övedskloster 1874	Axel De la Gardie m. maka	Testamente	1874-04-04	B		

* Trolle-Bonde, Carl. »Riksrådet Grefve Gustaf Bonde», *Anteckningar om Bondesläkten*, Lund, 1897–99, s. 155–157.

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit *Samlingar till Skånes historia, forn-kunskap och beskrifning* (1868–1873), *Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening* (1874–1880), *Skånska samlingar* (1894–1897) samt *Historisk tidskrift för Skåneland* (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, *Historisk tidskrift för Skåneland*. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare. Tidskriften utges med bidrag från Vetenskapsrådet.

I Ale-redaktionen ingår Birgitta Engström och Gert Jeppsson. Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund.

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <http://www.tidskriftenale.nu>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2006, 150 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2. De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas på Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Docent Sten Skansjö, Lund, ordf., landsarkivarie Jan Dahlin, Lund, v.ordf., stadsarkivarie Göran Larsson, Lund, sekr., länsarkivarie Anders Persson, Lund, v.sekr., 1:e arkivarie Bengt Danielsson, Lund, skattmästare, samt docent Lars Berggren, Lund, fil. lic. Kajsa Bjurklint Rosenblad, Lund, docent Peter Carelli, Lund, docent Tomas Germundsson, Lund, 1:e antikvarie Bengt Jakobsson, Gislöv, universitetslektor Gert Jeppsson, Lund, docent Hjärdís Kristenson, Lund, docent Nils Lewan, Lund, landsantikvarie Barbro Mellander, Kristianstad, 1:e arkivarie Elisabeth Reuterswärd, Lund, länsantikvarie Thomas Romberg, Malmö, länsantikvarie Leif Stenholm, Karlskrona, fil. dr Peter Ullgren, Tyringe, docent Eva Helen Ulvros, Lund, 1:e antikvarie Pablo Wiking-Faria, Varberg.

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

LARS LARSSON

Till ära för människor och gudar!
Ett trätempel från Uppåkra

1

KENTH HANSEN

Skånska fideikommiss
Studie av de skånska fideikommissens bildande 1725–1800

12

Vinjetten på framsidan återger det första tecknet – en f-run – i runhandskriften av den medeltrida Skånelagen, som var gällande i Skåne, Halland, Blekinge och på Bornholm.